Mei 2019

Terebinth

tijdschrift voor funerair erfgoed

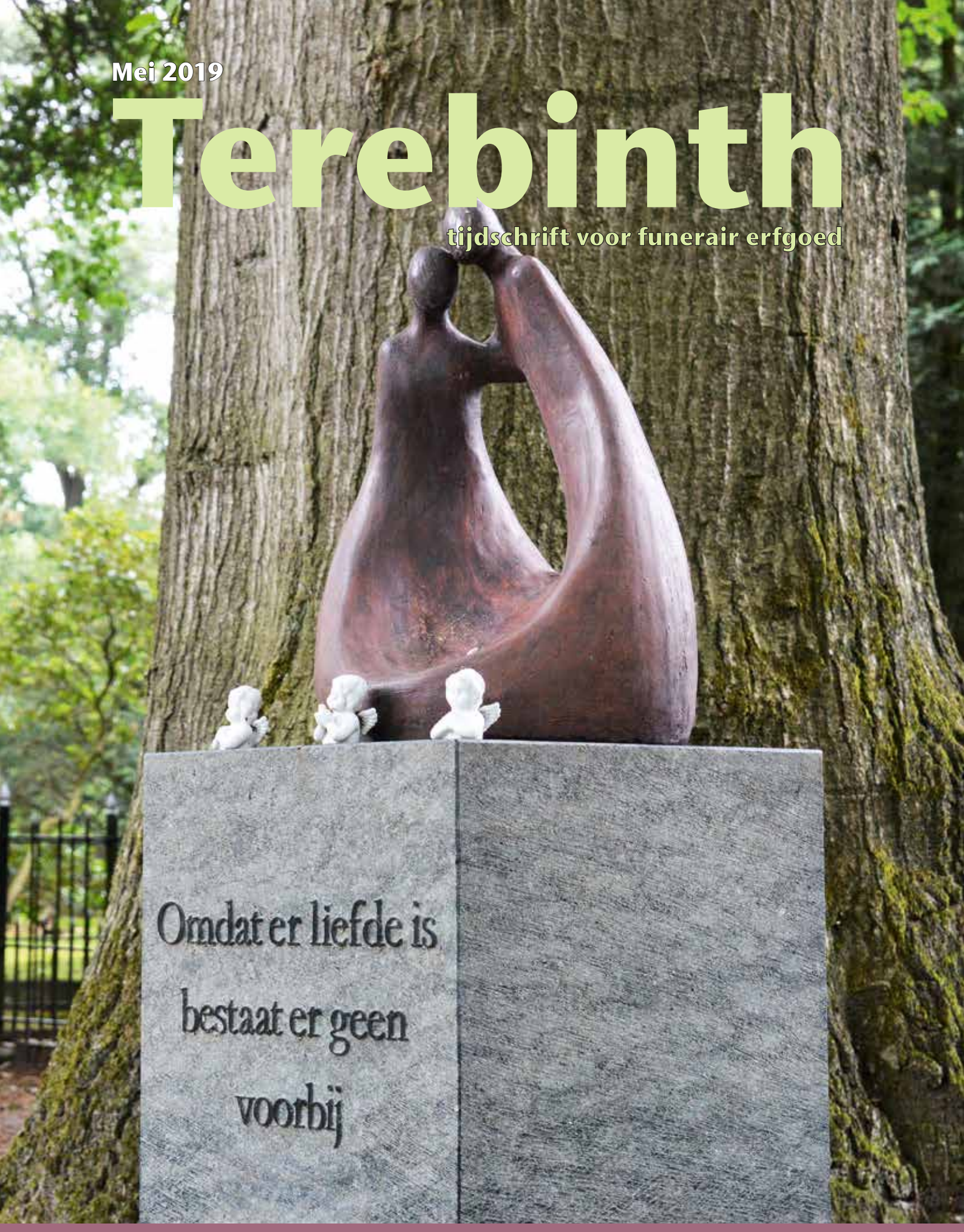

Rouw rond kinderen
Verhalen in Fochteloo
Jacqueline van der Waals
Links funerair erfgoed

Rouw rond kinderen is in verandering

Sinds begin februari dit jaar is het via een nieuwe wet mogelijk gemaakt om een levenloos of te vroeg geboren kind te laten registreren in de Basisregistratie Personen (BRP). Ouders kunnen hiervoor een verzoek indienen bij de gemeente. Wanneer het kindje geboren is, maakt niet uit want de nieuwe wet werkt met terugwerkende kracht. Dus ook kinderen die jaren geleden levenloos ter wereld kwamen, kunnen alsnog worden ingeschreven. Voorwaarde is wel dat ouders op dat moment in Nederland woonden.

Het werd altijd als een groot emotioneel gemis ervaren dat deze kinderen niet officieel opgenomen waren in de registers van de burgerlijke stand, alsof ze nooit hebben bestaan. Veel ouders maken inmiddels gebruik van de nieuwe wet om toch erkenning te krijgen voor het bestaan van hun kind.

Erkenning op de begraafplaats

Deze kinderen werden vaak min of meer anoniem begraven op een algemeen kindergedeelte, dikwijls een onooglijk hoekje op de begraafplaats. Op katholieke begraafplaatsen werden levenloos geboren kinderen zelfs aan de rand, of net daar buiten, in ongewijde aarde begraven, omdat zij niet waren gedoopt. Een niet-levensvatbare foetus, jonger dan 24 weken, werd regelmatig mee verbrand met het medisch afval van het ziekenhuis. Vaak was de beste raad die ouders tegen het verdriet om het verlies te horen kregen: 'Probeer het nog maar een keer, een nieuw kindje is de beste remedie tegen je verdriet.'
De laatste decennia zijn de inzichten in en de bewustwording rond rouw en verliesverwerking echter drastisch veranderd. Menig beheerder van een algemene begraafplaats kreeg de vraag van ouders, vaak inmiddels grootouders, waar hun kindje toch begraven was. Op deze kinderveldjes was dat plekje meestal niet meer goed te traceren. Zo ontstonden er initiatieven – doorgaans op verzoek van de ouders – om op deze veldjes gedenkmonumentjes op te richten. De katholieke begraafplaatsen lieten de kinderveldjes alsnog wijden, zodat er over hun zielenheil géén twijfel meer bestond.
Tegenwoordig kiezen ouders vrijwel altijd voor een eigen particulier graf, als ze hun kindje willen begraven.

Kinderveldje Enkhuizen

Op de huidige begraafplaatsen richten beheerders nu speciale, centraal gelegen foetusveldjes in voor heel vroeg geboren kinderen, vaak jonger dan 24 weken. Zo ook in Enkhuizen.
Samen met de beheerder van de algemene begraafplaats aldaar heeft Jan Vreeker van Vreeker Begraafplaatsservice het initiatief genomen om een nieuw algemeen veldje voor kinderen in te richten. Jan heeft een ontwerp gemaakt voor deze plek. Centraal in het ronde veld ligt, als een pas in een vijver geworpen steen, het monument waaromheen in ringen van gras de grafjes liggen. De hardstenen bol verbeeldt de zon, die elke dag weer opkomt. Rondom de zon is op de rand de tekst 'Uit liefde geboren, verlangen omarmd, gevormd, en de pijn van het loslaten' gehakt. Op de zon zijn vlinders van glas gemonteerd met de namen van de kinderen die er begraven liggen.

Het verschil in de omgang met het verlies van een levenloos of jonggestorven kind tussen vroeger en nu vertelt misschien wel het indringendst hoe anders verlies en rouw anno 2019 worden ervaren.

Bert Pierik

Kindermonument op de Algemene Begraafplaats in Enkhuizen, ontworpen door Jan Vreeker.

Inhoud

Voor het Weekend van de Begraafplaats op 24, 25 en 26 mei heeft Terebinth in het blad een katern opgenomen rond het thema van dit jaar: 'Een plek vol verhalen...' De donateurs ontvangen een extra, los katern om weg te geven. (U kunt via bureau@terebinth.nl extra exemplaren bij bestellen, zie www.terebinth.nl.) Als er ergens verhalen te vertellen zijn, dan is het wel op de begraafplaats. Bijvoorbeeld over vader en dochter Van der Waals: hij Nobelprijswinnaar, zij dichteres. Of over de geschiedenis van een hergebruikt graf: wie lagen er eerder in het graf waarin de vrouw van schrijver Maarten Biesheuvel werd begraven? Wim Cappers stortte zich op de laatste rustplaats van beroemde communistische leiders, bijvoorbeeld in Londen (Marx), Moskou (Lenin) en (*of all places*) Ammerstol (Piet Bakker). Maar ook op twee gewone begraafplaatsen in Friesland, in Fochteloo en Oosterwolde, duiken verhalen op.

Twee andere bijdragen richten zich op een recente ontwikkeling, namelijk de mogelijkheid om onvoldragen kinderen officieel te laten registreren, te begraven en te gedenken. Ook de aandacht voor insecten op begraafplaatsen is relatief nieuw: voor wie zijn handen uit de mouwen wil steken, geven we een bouwtekening met instructie om een hotel te bouwen voor deze dankbare gasten; begraafplaatsen zijn daarvoor een uitstekende plek.

En verder

2 Rouw rond kinderen is in verandering
3 Boeken en media
4 Bij het graf van Jacqueline van der Waals
6 Funeraire wandeling:
verhalen in Fochteloo en Oosterwolde

pagina 9-20: katern Weekend van de Begraafplaats

21 Groen: insectenhotel op de begraafplaats
22 Afscheid van Eva Biesheuvel:
het verhaal achter het schoppenkruis
23 Terebinthnieuws
24 Boeken en media
26 Rood gaat nooit dood.
Verhalen over links funerair erfgoed
28 Uit het veld: John Mastenbroek

Foto boven: Het grafmonument waaronder Eva Biesheuvel rust. Foto Korrie Korevaart
Foto omslag: Kindermonument van Erna Futselaar, in 2007 opgericht voor de vele vaak anoniem begraven kinderen op de Gemeentelijke Begraafplaats in Almelo. Foto Bert Pierik

BOEKEN EN MEDIA

BERGMANS' BEGRAAFPLAATSEN

Dankzij diverse scripties van studenten (zie bijvoorbeeld: https://totzover.nl/scripties/) komen we de laatste tijd meer te weten over de inrichting van begraafplaatsen in de twintigste eeuw. Dit boek geeft inzicht in het werk van de Vlaming John Bergmans, die in 1914 als militair naar Nederland vluchtte en hier bleef. Hij werd tuinarchitect met een grote plantenkennis en publiceerde vaak over dit onderwerp.

In de periode 1935-1955 tekende Bergmans voor de inrichting en uitbreiding van twaalf begraafplaatsen in met name Noord-Brabant en Limburg. Hij was een voorstander van de gemengde stijl waarin plaats is voor landschappelijke en geometrische elementen.

Kenmerkend voor zijn ontwerpen is de algemene begraafplaats van Stein uit 1949. De bomen zijn daar zo geplaatst dat de blik van de bezoeker naar boven wordt gericht. Daarnaast was hij verantwoordelijk voor een uitbreiding van Oud Eik en Duinen bij Den Haag. Die had plaats in 1940 en niet in 1950 (zoals ik in mijn boek over de begraafplaats beweerde). Hij ontwierp het driehoekige grasveld omringd met heesters voor de aula en een uitbreiding met golvend padenpatroon aan de zuidzijde. Al met al: een interessante publicatie met enige aandacht voor begraafplaatsinrichting.

Wim Cappers

M. van Lidth de Jeude en J. Karssen-Schüürmann, *John Bergmans 1892-1980. Tuinarchitect en plantenkenner.* (Hilversum: Verloren, 2018, BONAS, ISBN 978-90-8704-750-4, 368 blz., € 39).

Jacqueline E. van der Waals (1868-1922).
Foto Literatuurmuseum Den Haag

Bij het graf van Jacqueline van der Waals

Bijna drie jaar geleden was ik voor het eerst op De Nieuwe Ooster in Amsterdam. In het kader van het in kaart brengen van graven van markante Nederlanders, mensen die een bijzondere rol speelden in de Nederlandse geschiedenis, zocht ik er onder meer het graf van Johannes Diderik van der Waals (1837-1923), die in 1910 de Nobelprijs voor de Natuurkunde ontving. Pas toen ik bij zijn graf stond, realiseerde ik me dat hij de vader was van dichteres Jacqueline van der Waals (1868-1922), over wie mijn grootmoeder Lever-Brouwer vaak vertelde. Vader en dochter liggen er samen met hun vrouw/moeder, Anne Magdalena Smit (1847-1881), begraven onder een eenvoudige steen. Vaak liggen daar een of meer witte rozen op.

Jacqueline (Line) van der Waals was lerares op verschillende scholen en daarnaast een in protestants-christelijke kring bekend dichteres. Veel van haar gedichten getuigen van haar geloof en godsvertrouwen. Mijn grootmoeder was zeer van die gedichten gecharmeerd en hield er door het hele land lezingen over. Alleen al in 1938 waren dat er zes, van Franeker tot Schiedam en van Arnhem tot Enkhuizen. Tot op hoge leeftijd sprak ze met bewondering over deze schrijfster.

Jeugd

Jacqueline groeide op in een gezin met vier kinderen, drie meisjes en een jongen. Hun jeugd werd overschaduwd door het overlijden van hun moeder in 1881. Line was toen nog maar dertien jaar. Haar vader, sinds 1877 hoogleraar natuurkunde aan de Universiteit van Amsterdam, bleef verslagen achter. Hij publiceerde ruim tien jaar niet meer.

Rouw in huis

Na het overlijden van zijn leermeester in 1923, schreef Philipp Kohnstamm (1875-1951), een leerling van Van der Waals, in een *in memoriam* (in *Algemeen Handelsblad*) over de sfeer in huize Van der Waals halverwege de jaren negentig van de negentiende eeuw. Het ontbreken van een echtgenote wierp een grote schaduw over het gezin. De gordijnen aan de straatkant, die in 1881 als teken van rouw waren gesloten, bleven ruim twintig jaar dicht. Op de studeerkamer van Van der Waals, volgepakt met stapels boeken en paperassen, stond tegenover zijn bureau een leunstoel met daarop alleen het portret van zijn vrouw; niemand mocht daar aankomen. Overigens beschrijft Kohnstamm ook dat het een huis vol plagerijen en humor was. Er heerste vrolijkheid, maar er was altijd die schaduw.
Van der Waals zou desondanks de Nobelprijs ontvangen, Jacqueline een bekend dichteres worden en zijn enige zoon, ook een Johannes Diderik (1873-1971), zou hem opvolgen als hoogleraar natuurkunde.

Geestelijke liederen

Jacqueline van der Waals dichtte, naast talloze andere verzen, een aantal liederen dat in kerkelijk liedbundels terechtkwam; enkele daarvan staan ook nu nog in het *Liedboek* dat bij veel kerken in gebruik is. Het bekendste is wel 'Wat de toekomst brengen moge', waarvan hier het eerste couplet:

Wat de toekomst brengen moge,
Mij geleidt des Heren hand;
moedig sla ik dus de ogen
naar het onbekende land.
Leer mij volgen zonder vragen;
Vader, wat Gij doet is goed!
Leer mij slechts het heden dragen
met een rustig kalmen moed!

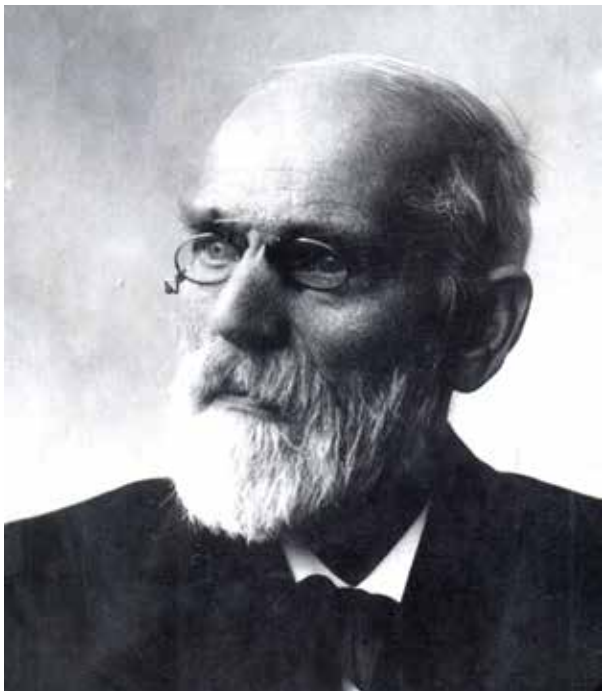

Nobelprijswinnaar Johannes Diderik van der Waals (1837-1923).
FotoWikimedia Commons

Op Driehuis-Westerveld, en vast alleen niet daar, behoort het tot de liederen die bij uitvaarten het meest gevraagd worden.

Rond de groeve

Jacqueline van der Waals overleed op 29 april 1922. Op 3 mei verzamelde zich een kleine kring van vrienden rond het graf waarin haar moeder al veertig jaar rustte. De bevriende doopsgezinde predikant A.K. Kuiper (1864-1944) sprak op verzoek van de familie slechts een woord van wijding, 'daar het niet in de geest van de thans overledene zou zijn geweest haar leven te verheerlijken'. Broer Johannes dankte voor ieders aanwezigheid. Aldus berichtte het *Algemeen Handelsblad*. Terzijde: oude kranten en tijdschriften zijn fantastische bronnen om meer te weten te komen over begrafenissen…
Nog geen jaar later, op 8 maart 1923, overleed ook vader Van der Waals. Hij werd in hetzelfde graf bijgezet. Velen uit de wetenschappelijke wereld en daarbuiten waren ervoor naar de begraafplaats gekomen. De eerdergenoemde 'Dichteres'. In 1984 deed de familie afstand van het graf en werd – als toen gebruikelijk – de grafsteen verwijderd als voorbode voor ruiming. Toen aan het begin van de jaren negentig op het Van der Waalslaboratorium van de Universiteit van Amsterdam een internationale bijeenkomst plaatsvond, was een bezoek aan het graf van Van der Waals in het programma opgenomen. Het werd echter niet gevonden. Toen duidelijk werd dat het toch nog niet geruimd was, werd het initiatief genomen een nieuwe steen aan te brengen. En zo is deze 'plek met een verhaal' nog steeds te vinden.

Werkgroep Stenen Archief

Dat het graf van een Nobelprijswinnaar zomaar zou verdwijnen op De Nieuwe Ooster, is tegenwoordig bijna uitgesloten. Sinds een aantal jaren kent de begraafplaats de werkgroep Stenen Archief, die jaarlijks bekijkt welke graven waarvan de rechten vervallen zijn, bewaard zouden moeten blijven. Daarbij worden zowel esthetische als historische criteria gehanteerd.

Het graf van ouders en dochter Van der Waals, maart 2019.

Philipp Kohnstamm sprak. Van der Waals had aangegeven dat hij niet wilde dat zijn wetenschappelijke verdiensten breed zouden worden uitgemeten, die waren immers Gods beschikking en niet zijn verdienste. Kohnstamm ging er kort op in, maar memoreerde ook het verlies van zijn vrouw en zijn laatste zware jaren waarin ook nog zijn dochter overleed. Net als een jaar eerder, sprak Van der Waals jr. een dankwoord.

Nieuwe grafsteen

Het graf (nr. 20-41) werd gedekt door een eenvoudige zerk met daarop de drie namen. Bij Van der Waals zelf met de toevoeging 'Aan wie in 1910 de Nobelprijs voor Natuurkunde werd verleend' en bij Jacqueline kortweg

De Nieuwe Ooster heeft ook een fonds waaruit bijzondere grafmonumenten gerestaureerd worden. Ga maar eens kijken hoe prachtig bijvoorbeeld de monumenten op de graven van de schilderes Thérèse Schwartze en Artis-oprichter Gerardus Westerman er (weer) uitzien. En loop dan meteen eens langs de eenvoudige steen van de familie Van der Waals.

Mijn oma was gegrepen door de gedichten van Jacqueline. Is het dan raar dat ik bij het graf van de Nobelprijswinnaar meer aan zijn dochter denk? Zouden er voor haar zo vaak rozen op het graf liggen?

Bert Lever

Funeraire wandeling

Verhalen die verteld moeten worden

Begraafplaatsen in Fochteloo en Oosterwolde

Luchtopname van de begraafplaats en het kerkhof van Fochteloo. Foto kdj-fotografie.nl

In het oosten van Friesland liggen tegen de grens met Drenthe de Stellingwerven, een ander stukje Friesland. De Stellingwervers spreken geen Fries maar Stellingwerfs, een Nedersaksische streektaal. Het landschap met heidevelden en bossen is eerder Drents dan Fries. Door de aanleg van de Opsterlandse Compagnonsvaart in 1816 ontwikkelde Oosterwolde zich tot een handelscentrum. Aan de Brink staat de Dorpskerk uit 1735, met een dubbele klokkenstoel. Eeuwenlang begroeven de dorpsbewoners hun doden hier op het kerkhof.

Ik heb een afspraak met Jan Koops en Roel Pronk, bestuursleden van Stichting Begraafplaatsen Oosterwolde & Fochteloo (SBOF). De stichting beheert een begraafplaats in Oosterwolde, en een begraafplaats en kerkhof in Fochteloo. De SBOF doet al jaren enthousiast mee aan de Week van de Begraafplaats. Op de site staan onder het kopje 'Verhalen' verschillende mooie, vrolijke gebeurtenissen, maar ook indringende, trieste voorvallen te lezen. 'Aan de hand van deze portretten van mensen die op een van onze begraafplaatsen begraven liggen, kun je de geschiedenis van beide dorpen goed vertellen', zegt Jan Koops over het verhalenproject. En in het kader van het thema van het Weekend van de Begraafplaats, 'Een plek vol verhalen', organiseert de stichting dan ook een verhalenwedstrijd.

Kerkhof van Fochteloo

Met de auto rijden we naar Fochteloo, dat aan de rand van het Fochteloërveen ligt, een hoogveengebied. Het dorpscentrum is waar het Noordeinde en Zuideinde bij elkaar komen. De kerk aan het Zuideinde werd in 1837 afgebroken. Deze had, zoals veel dorpen in het arme deel van Zuidoost-Friesland, geen toren maar wel een klokkenstoel. In de huidige dubbele klokkenstoel (1984) hangen twee veertiende-eeuwse klokken. 'Tot voor kort luidden de klokken nog dagelijks om 12 uur, nu wordt er alleen nog geluid bij het overlijden van een dorpsbewoner', legt Roel Pronk uit. Aan het luiden van de klokken is ook een triest verhaal verbonden. 'Toen Marten L. Koopmans op 19 februari 1885 ter ere van de verjaardag van koning Willem III de klok luidde, brak de luidarm. Hij sloeg achterover en was op slag dood. Hij ligt op de eerste rij bij het hek begraven', vertelt Jan. Zijn grafsteen doet geen melding van dit trieste voorval.

> Aan de hand van deze portretten kun je de geschiedenis van beide dorpen vertellen

Een ijzeren hek begrenst het hooggelegen kerkhof langs de straatzijde. Er staan nog 53 monumenten, waarvan 50 stèles, die onderling weinig in vorm verschillen. De meeste hebben een treurboom als versiering gekregen. Op vier grafstenen staat een gedicht. Het oudste monument is uit 1853, in 1943 werd voor het laatst iemand op het kerkhof begraven. In februari 2017 werden alle monumenten door steenhouwer Gerdo Heite gerestaureerd.

'De bewoners van Fochteloo waren arme veenwerkers en kleine boeren. Er waren nauwelijks standsverschillen. In Oosterwolde herken je wel de graven van de notabelen. De meeste graven werden gemarkeerd met houten palen, die in de loop der tijd zijn vergaan. Dorprichter, stelling en grietman zijn typische oude beroepen in deze streek, waarvan je de eerste twee veel op graven hier tegenkomt', verduidelijkt Roel Pronk.

De oudste steen op dit kerkhof is van Theunis Jans Ber-

kenbosch. Hij werd geboren op 14 april 1786 en was gehuwd met Abeltje Jans Mulder. In 1814 moest hij opkomen voor de loting voor de militie. Hij werd ingeloot, maar wist een plaatsvervanger te vinden. Theunis en Abeltje kregen geen kinderen. Theunis overleed op 2 maart 1853. Het grafdicht luidt: 'Wandelaar op dit levenspad! Die uitziet naar de hemelstad. Christus is een steun en staf, tot aan tot in tot over 't graf.'

Drie graftrommels

Aan de overzijde van de weg heeft het kerkhof een uitbreiding gekregen. Deze begraafplaats werd waarschijnlijk op 1 januari 1904 in gebruik genomen, met de begrafenis van de eerste overledene – een kindje. 'Die gegevens zijn moeilijk te achterhalen,' zegt Jan, 'omdat de grafregisters uit die tijd ontbreken.' Voor de toegangspoort van geschoren haagbeuken ligt een klein plantsoen. Ook langs de randen van de begraafplaats staan haagbeuken, die een scherpe grens trekken tussen de dodenakker en de weilanden. Achter de poort ontvouwt zich een rechthoekige begraafplaats met rechts vak A, links B en haaks daarop de vakken C en D. Achter de haagbeuken ligt nog een open veld waar in de toekomst een natuurlijke begraafplaats aangelegd zou kunnen worden.
Ook hier staan voornamelijk stèles maar de variatie in stenen is groter dan aan de overzijde. Oud en nieuw, modern en klassiek, glimmend en sober wisselen elkaar af zonder een onrustig beeld te geven. Naast de bekende symbolen van treurbomen en geknakte palmtakken zie je ook een boot en een paard afgebeeld op een grafsteen. Op de graven van het echtpaar Klaas W. Post en Geertje J. Bosma staan twee fraaie graftrommels. Een derde graftrommel is te vinden op het graf van de veertienjarige D(orthijs) E(lisa) Serhalawan, die op 29 januari 1947 geboren werd in Bandjermasin op Borneo. Hij kwam bij de vuurwerkramp in 1961 om het leven. Zijn grafmonument herinnert aan de kampen Ybenheer en Oranje, waar Molukse ex-KNIL-militairen met hun gezinnen werden gehuisvest. Later verhuisden de bewoners naar een Molukse wijk in Oosterwolde. De graftrommels werden drie jaar geleden gerestaureerd door medewerkers van het Graftrommelmuseum in Veenhuizen.

Pieter Mulder

Achter de grafsteen van Pieter Mulder schuilt een treurig verhaal. *Het Nieuwsblad van het Noorden* van 5 april 1937 meldde: 'Vrijdagmiddag 2 april rond 5 uur werd door een of meer onbekend gebleven personen een strook heide te Fochteloo in brand gestoken. Een aantal jongens wilde het spel van de vlammen van nabij zien. Een van de jongens was zelfs zo driest om tussen twee aan elkaar grenzende vuurhaarden door te rennen. Ook de 10-jarige Pieter Mulder probeerde door de brandende heide te lopen. Toen hij echter halverwege was, sloegen hem door een windvlaag de vlammen in het gezicht. Hij werd daardoor waarschijnlijk bedwelmd en bleef staan. Hoe zijn kameraden ook schreeuwden, hij bleef op zijn plaats en in een mum van tijd stonden zijn kleren in brand.
Een landarbeider hoorde het hulpgeroep van de jongens en snelde toe. Het lukte hem het kind buiten de vuurhaard te brengen en hij liep daarbij zelf verscheidene brandwonden op. Onmiddellijk wierp hij het slachtoffer in een sloot, om de brandende kleren te blussen. De ongelukkige jongen was over zijn hele lichaam bedekt met brandwonden. Hij was echter nog niet bewusteloos en kon nog goed zien. Hij bedankte zijn redder voor zijn hulp en vond het helemaal niet nodig om een dokter te halen.
Omstanders waarschuwden echter de dokter uit Oosterwolde. Op zijn advies werd Pieter direct per auto overgebracht naar het Academisch Ziekenhuis te Groningen. Dit heeft helaas niet meer mogen baten en het kind is een dag later overleden.'

Prandingahof

We rijden terug naar de Dorpskerk van Oosterwolde. Eeuwenlang begroeven de dorpsbewoners hun doden op het kerkhof. Aan het einde van de negentiende eeuw dreigde het kerkhof vol te raken. Schuin tegenover de kerk werd een nieuwe begraafplaats aangelegd. Op het

De dubbele klokkenstoel op het oude kerkhof in Fochteloo.

De rode treurbeuk op de begraafplaats in Oosterwolde.

… werpt een 140 jaar oude rode treurbeuk zijn schaduw over de grafstenen

toegangshek prijkt een blauw bordje met de naam Prandingahof. ‘Het resultaat van een prijsvraag die we in 2016 hebben uitgeschreven. Langs de begraafplaats loopt de Prandingaweg, die naar de gelijknamige buurtschap leidt’, verklaart Jan de naam.
De begraafplaats werd op een eenvoudige en sobere wijze aangelegd. Toen Rein Jakobs Bakker in januari 1889 hier als eerste werd begraven, bestond de begraafplaats uit vier rechthoekige vakken (1, 2, 3 en 4), van elkaar gescheiden door paden. Tussen 1920 en 1950 volgde de eerste uitbreiding met drie vakken (5, 6 en 7) gevolgd door vak 8 in 1990. De laatste uitbreiding is van 1997.
Op het kruispunt van de vier oude vakken werpt een 140 jaar oude rode treurbeuk (*Fagus sylvatica ‘Purpurea Pendula’*) zijn schaduw over de grafstenen. ‘De boom kan zeker nog zo’n tien tot vijftien jaar mee. Maar zekerheid heb je nooit. Daarom hebben we al in een opvolger voorzien.’ Kinderen van de aangrenzende basisschool hebben vorig jaar in het kader van Nationale Boomfeestdag op hetzelfde pad op de overgang van het oude naar het nieuwe deel een jonge treurbeuk geplant. Verspreid over de vakken staan enkele solitaire bomen. De randen zijn beplant met lage struiken en langs de oostzijde met rode en groene beuken.

Omstreden erfgoed

Al wandelend over de begraafplaats signaleren we dat ook hier oude en nieuwe monumenten elkaar afwisselen. Grafpalen naast art deco en tegels naast grind. Op de graven van Jakob L. van der Veen en Johanna P. Stoker staat een graftrommel, die net als de trommels in Fochteloo gerestaureerd is. Vak 1 is bestempeld als monumentaal vak. In de praktijk betekent dat dat nieuwe monumenten in stijl moeten overeenstemmen met de oude. Het ‘nieuwe’ deel heeft een strooiveld dat ingeklemd ligt tussen vier urnenmuren, een kinderhof, een vlinderrots en urnengraven.
Ook graven van mensen die in hun leven verkeerde keuzes maakten, maken deel uit van de verhalende geschiedenis van een begraafplaats. Zoals Hendrik Jan Popping, die naam maakte als lokaal historisch expert en pleitbezorger van het gebruik van de Stellingwerfse taal (zie voor het complete verhaal: www.dodenakkers.nl/artikelen-overzicht/oorlog/verzwegen/popping.html). Hij werd in 1933 lid van de NSB en meldde zich aan voor de Waffen SS. Hij werd in 1948 veroordeeld tot negen jaar gevangenschap. Popping werd in 1950 vervroegd vrijgelaten en overleed op 10 augustus van dat jaar. Hij werd begraven naast het graf van zijn ouders.

Aan het eind van de middag verlaat ik vol verhalen de Stellingwerven. Verhalen die verder verteld moeten worden.

Bartho Hendriksen

De grafsteen van Rein Jakobs Bakker (1799-1889), de eerste die op de begraafplaats in Oosterwolde is begraven.

De graftrommel op het graf van het echtpaar Van der Veen-Stoker, in Oosterwolde.

Praktische informatie
Begraafplaats Prandingahof, Kuipenstreek 5d, 8431 LX Oosterwolde / Begraafplaats Fochteloo Zuideinde 28a, 8428 HE Fochteloo
Open: april-september 8.00-22.00 uur, oktober-maart 8.00-18.00 uur / Stichting Begraafplaatsen Oosterwolde & Fochteloo, www.sbof.nl

Mei 2019

Terebinth

tijdschrift voor funerair erfgoed

Weekend van de Begraafplaats

Een plek vol verhalen...

VAN DE VOORZITTER… / VERHALEN OVER VROUWEN

Het thema van het komende Weekend van de Begraafplaats is 'Een plek vol verhalen', een mooi breed thema. Het gaat over verhalen die begraafplaatsen zelf vertellen over de aanleg, de gebouwen die erop staan, maar natuurlijk vooral de verhalen over de mensen die er begraven liggen. Op die manier vind je heel persoonlijke geschiedenissen terug, maar ook regionale en zelfs landelijke geschiedenis kan aan de hand van graven verteld worden. Sommige begraafplaatsen spelen daarop in door plattegronden met wandelingen aan te bieden, zodat je zelf die geschiedenis kunt beleven.

Als je geschiedenis zo wilt vertellen, moet je er wel voor zorgen dat historisch belangrijke graven bewaard blijven. Daar is gelukkig steeds meer aandacht voor, maar helaas nog lang niet overal. Dit soort graven kunnen nu zomaar verdwijnen.

Als het gaat over onze geschiedenis, gaat het vaak over mannen. Vrouwen blijven ten onrechte nogal eens onderbelicht. Op begraafplaatsen zoek ik dan ook graag naar plekken die verhalen over vrouwen vertellen. Zo was ik op Zorgvlied in Amsterdam bij het graf van een van onze belangrijkste componisten, Henriëtte Bosmans (1895-1952). Zij liet een opmerkelijk oeuvre na en ter ere van haar reikt het Genootschap van Nederlandse Componisten een naar haar genoemde prijs uit. In Eerbeek was ik bij de graven van Anne Zernike (1887-1972), die in 1911 de eerste Nederlandse vrouw was die predikant werd, en bij het graf van Anne van Bosse (1852-1942), die in 1910 als eerste Nederlandse vrouw een eredoctoraat ontving. Op De Nieuwe Ooster in Amsterdam vind je het graf van de bekende 'Majoor' van het Leger des Heils, Alida Bosshardt (1913-2007) en op Driehuis-Westerveld kom je het graf van Johanna Westerdijk (1883-1961) tegen, die in 1917 de eerste vrouwelijke hoogleraar werd (in de plantenziektekunde aan de universiteit van Utrecht). En zo kan ik nog wel even doorgaan. Al deze vrouwen hebben een ding gemeen: ze komen allemaal voor in het vorig jaar verschenen boek *1001 Vrouwen in de 20ste eeuw*, samengesteld door historica Els Kloek.

Eerder gaf ik al aan dat er steeds meer aandacht komt voor het bewaren van graven die vertellen over onze geschiedenis. Als het goed is, maar ik blijf erbij dat dit nog lang niet overal het geval is, vindt voorafgaande aan ruiming

van graven onderzoek plaats naar het historisch belang ervan. Extra aandacht voor vrouwen is dan beslist gewenst. Het naslagwerk van Els Kloek is hierbij een onmisbare bron.

Bert Lever

FUNERAIRE VARIA

Vijfhonderd jaar begraven in Hengelo

Vijf jaar geleden kwam bij een archeologische zoektocht naar de vroegste kerk in Hengelo (de kapel bij havezate Huys Hengelo) onverwachts een oude begraafplaats tevoorschijn. Vóór de industrialisatie was Hengelo maar een klein dorp, de inwoners werden vijf eeuwen lang bij de kapel begraven. Deze werd in 1839 afgebroken en toen werd het kerkhof ingericht tot algemene begraafplaats. Nu is dat de Oude Algemene Begraafplaats aan de Bornsestraat.

Geruimd werd er echter niet. 'Er ligt een flinke verzameling stoffelijke resten uit de middeleeuwen onder de oude begraafplaats', volgens archeoloog Norbert Eeltink, die de ruim 1600 botten en botfragmenten onderzocht die bij het graven van proefsleuven tevoorschijn kwamen. Volgens hem kan onderzoek van deze vondsten veel over de vroege Hengeloërs vertellen: 'Versleten ruggenwervels, bijvoorbeeld, wijzen op een hard werkende bevolking. En kiezen met een uitgesleten plek verraden waar rokers altijd hun pijp in hun mond hielden. Bezitters van ingevallen murmelmondjes hadden geen tanden meer

en aten geen vast voedsel meer.' Eeltink kon ook het voorkomen van Engelse ziekte vaststellen en er kwam zelfs een galsteen boven water.

Voor DNA-onderzoek of koolstofdatering ontbreken nog voldoende fondsen, maar in afwachting van verder onderzoek schreef Eeltink alvast een boek over de resultaten van zijn werk tot nu toe: *Botten in vakken* (€ 29,95 incl. verzendkosten, te bestellen via Aestimatica.eu). 'Hier ligt de schatkamer van de Hengelose geschiedenis', aldus de archeoloog.

Margriet de Roever

Terebinth

De terebinth is een boom (*Pistacia atlantica*, terpentijnboom) die rond de Middellandse Zee voorkomt en is verbonden met de eeuwigheid en het begraven. Hij biedt schaduw aan de herder en zijn schaapskudde. Onder zijn enorme kruin werden vroeger offers gebracht en belangrijke besluiten genomen. De bladeren met de hemelpoort vormen het logo van de stichting Terebinth, in 1986 ontworpen door kunstenaar Huub Kortekaas, destijds bestuurslid.

Inhoud

Loop een begraafplaats op, sta stil bij enkele graven, en je hebt in het kort de geschiedenis van dorp of stad. Een begraafplaats is bij uitstek een plek om daarover verhalen te vinden. Bij beroemdheden is dat evident. Maar ook graven van minder bekende personen maken deel uit van de historie. De dood van een zonderling die zijn leven lang in afzondering leefde, levert in Nieuwe Pekela net zo goed een bijdrage aan de lokale geschiedenis. Eén familie waarvan drie generaties een eeuw lang de jeugd onderwezen, drukte zijn stempel op het dorp Rossum in Gelderland. Dankzij hun graf is die geschiedenis niet vergeten.

Verhalen bij een graf worden tegenwoordig *life* verteld op televisie, zoals in de series *Bakkie troost* en *Ik mis je*. Presentatrice Hella van der Wijst schreef er een boek over. Wat er zoal aan 'verhalends' is af te lezen aan grafmonumenten, komt naar voren in de fotoreportage.

En verder

10 Van de voorzitter en Funeraire varia
11 Mens & plek: Mieke Bouma
12 Weekend van de Begraafplaats op 24, 25 en 26 mei: 'Een plek vol verhalen…'
13 Terebinthnieuws
14 Fotoreportage: Achter elke steen zit een verhaal…
16 Leven en sterven van Rotgert Oldeboom
18 De eeuw van een rasechte onderwijsfamilie
20 Uit het veld: Hella van der Wijst

Foto omslag: Een volgeschreven grafzerk op begraafplaats Bergklooster in Zwolle vertelt het verhaal van twee broers die beiden jong zijn overleden. De een verdronk in de naburige Overijsselse Vecht en de ander stierf ver van zijn geboortegrond. Ze zijn in de liefde verenigd in een beter 'vaderland'. Foto Bert Pierik

MENS & PLEK / MIEKE BOUMA, STORYCOACH

We breken ons het hoofd over de vertaling – verhalenbegeleider, nee. Mieke Bouma heeft haar werk gemaakt van *storytelling*: 'Dat gaat over alles wat je met verhalen kunt doen. Ik begon ooit als docent drama. Nu geef ik les in het schrijven van verhalen. Ik adviseer ook bedrijven. Wat is je verhaal, hoe vertel je dat aan je klanten? Samengevat gaat het om het vinden, vormen en vertellen van verhalen. Dat kan ook gaan om nabestaanden die het levensverhaal van hun dierbaren willen schrijven voor de uitvaart en dat willen presenteren.'

Verhalen vormen de rode draad in haar leven. Ze schreef er een paar boeken over, zoals *Het verhaal van je leven. Storytelling en de zoektocht naar een zinvol bestaan* (2018). Geboren in Katwijk, kwam ze na onder andere Bussum en Utrecht in Rhenen terecht. Haar zusje, vader en grootouders zijn begraven, maar zelf bezoekt ze kerkhoven liever niet, want ze heeft iets met de nabestaanden, maar niets met stenen. De zingeving, het ritueel – daar ligt haar interesse, en dat begon al vroeg: 'Mijn favoriete sprookje was dat van de Kleine Zeemeermin. Dat sprookje gaat in wezen over de ontwikkeling van de mensheid. Het schuim van de zee, waar de Kleine Zeemeermin in eindigt, symboliseert de onsterfelijke ziel.'

Ze is vooral ook een optimist: 'Je kunt in een donker bos dwalen, en dan is het nodig om jezelf opnieuw uit te vinden.

Hoe verder? Zo staat het ook met de wereld vandaag de dag – die heeft een nieuw verhaal nodig om uit de huidige impasse te komen. De verhalen van de grote wereldgodsdiensten zijn een beetje uitgewerkt, is mijn indruk.'

We lopen naar de Rijn, die achter haar huis stroomt. Haar nabestaanden mogen beslissen hoe het na haar dood zal gaan, maar dat lijkt haar wel wat: 'Met de stroom terug naar Katwijk, waar de Rijn in zee komt, en dan verder als schuim van de zee…'

Korrie Korevaart

Mieke Bouma, in de wind bij de Rijn in Rhenen.

Weekend van de Begraafplaats op 24, 25 en 26 mei

Een plek vol verhalen…

Verhalen vertellen zit ons in het bloed. We vertellen ze zelf, anderen vertellen ze aan ons. Soms zijn het sprookjes, vaker gaan ze over de harde werkelijkheid – van lang geleden of van vorige week. Het zesde Weekend van de Begraafplaats speelt in op die oerneiging, want het kreeg als thema mee: 'Een plek vol verhalen…'

De organisatoren – de LOB (Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen), de Terebinth (stichting voor funerair erfgoed) en de BVOB (Branche Vereniging Ondernemers Begraafplaatsbeheer) – hadden een goede reden voor hun keuze, want juist begraafplaatsen zijn plekken waar prachtige, verdrietige en unieke verhalen mee verbonden zijn.

Grafsteentje van Grietje Miedema-Sevenster (geboren in 1882) met de tekst 'Dag, mijn lieve moeder', zonder verdere informatie, op de begraafplaats van Brongerga. Thans geruimd. Foto Peter Karstkarel

Rond de dood

Er doen verhalen de ronde over de geschiedenis van de begraafplaats zelf, over het baarhuisje, de grafkapel en de grafmonumenten, maar vooral over de mensen die er begraven zijn: over bekende families uit het dorp en de stad, drenkelingen, zwervers en gesneuvelde soldaten. Elke steen, monumentaal of eenvoudig, oud of nieuw, helpt om ons die mensen te herinneren en hun geschiedenissen te vertellen.
Die verhalen werden van generatie op generatie doorverteld. Tegenwoordig worden er veel van die levensverhalen opgeschreven – voordat ze zijn vergeten. Talloze vrijwilligers halen ze ook weer boven water door archieven om te keren, foto's te zoeken en oude kranten door te lezen.

Orde in de chaos

Soms zorgt dat voor dilemma's. Het verhaal van de boer die in 1894 zeer waarschijnlijk de negentienjarige meid verkrachtte en zwanger maakte (waarna zij zich in een sloot verdronk), is misschien pijnlijk voor de nazaten van de boer. Is het wel zo gebeurd? Moet je dat anno 2019 gewoon op de website van de begraafplaats zetten? Datzelfde geldt ook voor andere geruchten waarvan je niet altijd weet wat ervan klopt. Is het inderdaad zo dat de knappe jongeman, die menig vriendin had in het dorp, door zijn jaloerse kornuiten wat langer onder water is gehouden toen hij bij het vissen met een sleepnet struikelde – en aldus in de zee verdronk?
Ergens is het ook helemaal niet van belang wat er precies waar is van die verhalen. Wij schrijven en vertellen vooral om grip te krijgen op de werkelijkheid en om orde in de chaos te scheppen. Wat is de zin van ons bestaan? Waar komen we vandaan en waar gaan we naartoe? Hoe horen die mensen uit het verleden nog bij ons?
Grafmonumenten vertellen via tekst en vorm veel over wie er begraven zijn. Begrijpen we dat verhaal op het eerste gezicht niet, dan gaan we verder zoeken en zo werken we aan de verhalen achter het 'stenen archief', op zoek naar inzicht in onze geschiedenis en onze identiteit. Wij maken die verhalen, maar die verhalen maken op hun beurt onze cultuur, die ons weer vormt.

Van alle tijden

Dat 'verhalen vertellen' lijkt een hype – je kunt het ook *story telling* noemen – maar het was en is van alle tijden, vanaf de Bijbel, de klassieke mythen en sagen tot en met het korte levensverhaal bij de dood van een 'gewone' Nederlander, dat de kranten onlangs ontdekt hebben (naast de uitvoerige necrologie van beroemde personen). De televisie blijft niet achter met programma's vol persoonlijke verhalen over de dood. Series als *Ik mis je* (EO) en *Joris zoekt troost* (KRO-NCRV) laten zien hoe belangrijk verhalen voor de rouwverwerking kunnen zijn.

Korrie Korevaart

Grafmonumenten maken passerende wandelaars nieuwsgierig. Dat doet het graf 'met de handjes' in Roermond (zie *Terebinth* 2019-1), maar ook het anonieme steentje van 50 bij 50 cm op het kerkhof in Brongerga, bij Heerenveen. Toen Peter en Klaske Karstkarel dit in 2006 zagen, besloten ze om een boek te schrijven over de grafcultuur in Friesland. De eenvoud van dit monumentje ontroerde hen: '[…] het was een graf voor elke moeder en van alle tijden.'
Het boek werd bijna tien jaar later gepubliceerd, maar toen Omrop Fryslân Peter Karstkarel ter plekke wilde interviewen was de schrik groot: het graf was intussen geruimd en het steentje verdwenen… Het leeft slechts voort op de omslag van hun boek: *Dag, mijn lieve moeder. Grafcultuur van Friesland* (2015).

TEREBINTHNIEUWS

BIJEENKOMST FUNERAIR PLATFORM OP 9 OKTOBER A.S.

Op woensdag 9 oktober zal bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed in Amersfoort voor de tweede keer een themamiddag van het Funerair Platform plaatsvinden. Deze is gewijd aan het werk van vrijwilligers bij het behoud en het beheer van ons funerair erfgoed. De keuze voor dit thema werd mede bepaald door de beleidsnota van OCW-minister Van Engelshoven: *Erfgoed telt – de betekenis van erfgoed voor de samenleving*, die vorig jaar op 22 juni verscheen. Vrijwilligers die zich inzetten voor het erfgoed, krijgen daarin uitdrukkelijk een rol en de waardering die ze verdienen. Ook voor de instandhouding van funerair erfgoed zetten vele vrijwilligers zich in. Alle reden om daar juist nu extra aandacht aan te geven. Nadere informatie volgt.

GOUDEN TEREBINTH 2020

Is uw stichting, werkgroep of heemkundevereniging actief bezig met het behoud of beheer van funerair erfgoed? Kent u mensen, instanties of instellingen die het vanwege hun inzet voor de redding van graven, monumenten of begraafplaatsen verdienen voor de Gouden Terebinth 2020 in aanmerking te komen? Wilt u uzelf kandidaat stellen? Dat kan tot uiterlijk 21 oktober a.s. Volg het nieuws op onze facebookpagina en www.terebinth.nl, zodat u op de hoogte bent van de eisen waaraan de aanmeldingen moeten voldoen. N.B. Het gaat ook om een bredere inzet via, bijvoorbeeld, de productie van documentaires, publicaties, kunstwerken of de organisatie van bijzondere evenementen.

WEEKEND VAN DE BEGRAAFPLAATS OP 24, 25 EN 26 MEI

De Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen organiseert samen met de Branche Vereniging Ondernemers Begraafplaatsebeheer en Terebinth het Weekend van de Begraafplaats. Kijk op www.weekendvandebegraafplaats en breng een bezoek aan Hulst, Bennekom, Zandvoort…

Het Weekend van de Begraafplaats is mede een initiatief van stichting Terebinth. Terebinth verbindt mensen met hart voor begraafplaatsen!

Iets voor u? Word donateur!

Ga naar www.terebinth.nl,
stuur een mail naar bureau@terebinth.nl
of bel 06 2417 3646.

Voor € 32,50 per jaar ontvangt u vier keer het tijdschrift *Terebinth* (28 p.) en wordt u uitgenodigd voor de themadagen en andere activiteiten die de stichting organiseert.

Gerritsen Grafmonumenten
Zutphen-Emmerikseweg 103C
7223 DB Baak
0575 -82 09 88

Gerritsen GRAFMONUMENTEN

Grafmonumenten, Urnen en Grafversieringen

Breng gerust een bezoek aan onze showroom in Baak

info@gerritsengrafmonumenten.nl - www.gerritsengrafmonumenten.nl

Elke steen vertelt een verhaal

De ene geeft een typering van de overledene ('Hy was Geleerd, Begaafd, En Stichtelyk van Leven', Den Helder), de andere herinnert aan een noodlottig ongeval (Cuijk), een treinongeluk (Meppel) of een jammerlijke verdrinking (Terschelling). Een monument in Leiden voor mensen die hun lichaam ter beschikking van de wetenschap stelden, is een teken van dank voor hun donatie. Schrijnend is het monumentje voor de ongedoopte kinderen in Vogelenzang. Andere grafstenen zoals die met de tekst 'Vaders Graf' en 'Tantes Graf', laten weinig los (Kuinre). Bijbelteksten vertellen hun eigen verhaal, zoals 2 Kor. 4:18 in Harderwijk: 'Maar dan moeten we niet letten op de zichtbare dingen, maar op de onzichtbare dingen. Want de zichtbare dingen zijn tijdelijk, maar de onzichtbare dingen zijn eeuwig.'

Foto's Bert Pierik

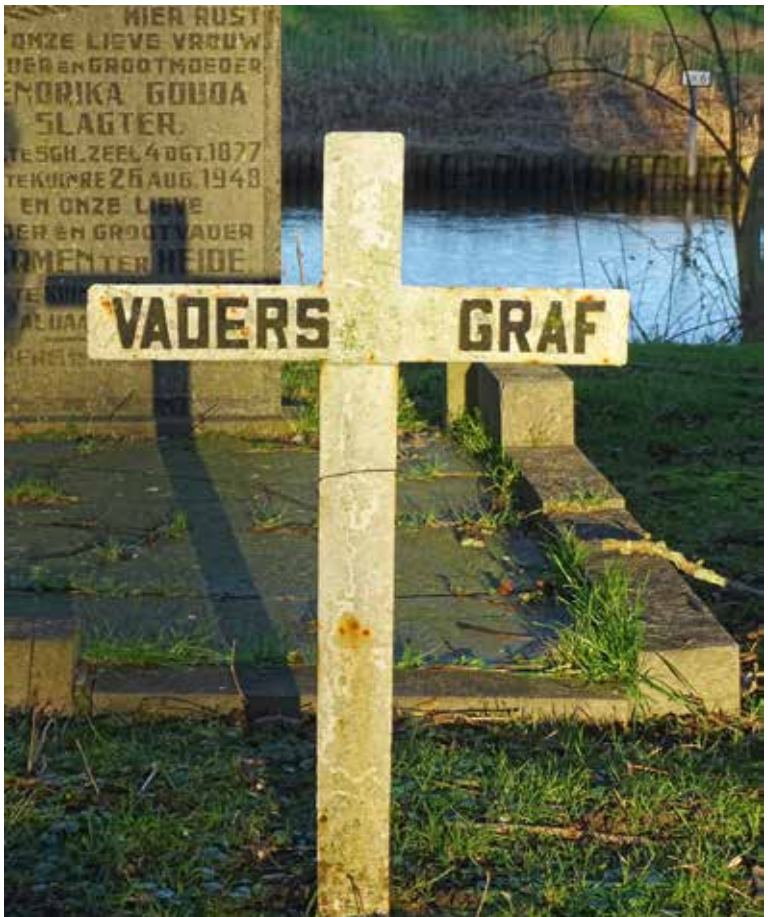

HIER RUST
FREDERIKA JOHANNA
SEVERS
geb: 16 September 1865
EN
LAMMERDINA SEVERS
geb: 5 Februari 1873
beiden overleden
door den trein en on-
middelijk gedood
den 22 Februari 1895
Jezus Christus is gisteren
en heden dezelfde en in de
eeuwigheid. Hebr: 13.8

IN PACE
JOHANNES L.W. VAN TILBY
GEB. TE OSS 29 MEI 1926
OVERL. TE BROEKHVIZEN
DOOR EEN NOODLOTTIG
ONGEVAL 15 JULI 1945
IN DIENST VOOR HET
VADER LAND

Leven en dood van Rotgert Oldeboom

Tijdens zijn armzalige leven heeft geen mens zich om hem bekommerd, op een enkele buurman na. Toch kreeg deze man een normale begrafenis. Advertentie in de krant, rouwkaarten naar verre familie, buren en kennissen voor zover die er waren.
Wat was het bericht?

> *Rotgert Oldeboom uit Boven Pekela is overleden. Hij werd donderdagmiddag 4 november 1976 dood aangetroffen in zijn verwaarloosde woning. Hij is gestorven te midden van zijn honden, schapen, katten en kippen. Rotgert werd 92 jaar en is overleden aan een doodgewone longontsteking.*

Wat de mensen zagen

'Onbegrijpelijk, dat die man al niet eerder is gestorven. Hoe hij door het leven ging… Gewoon afschuwelijk!' zei één van de buurtbewoners. Rotgert Oldeboom – die nooit gehuwd was en geen kinderen had, maar wel veel dieren, die hij huisgenoten noemde – leefde in onmenselijke omstandigheden op zijn ouderlijke stee aan de Noordercolonie in Boven Pekela. De plek die hij koesterde en liefhad, daar blies hij zijn laatste adem uit.
Zijn woning was geen woning te noemen, maar een hut, door bomen en groen aan het gezicht onttrokken. De brug voor het huisje was zo verrot dat bezoekers moesten oppassen dat ze niet door de verrotte planken zakten. Kippen kakelden rond het huis, de katten renden ieder hun eigen kant op en wat schapen stonden verbaasd te kijken onder het afdak.

Rotgert Oldeboom (1884-1976) bij zijn (ouderlijk) huis, 1974. Foto D. Siepel, Beeldbank RHC Groninger Archieven

Stiekem het huis ingluren was er niet bij, want voor de ramen hingen gordijntjes die in geen jaren waren gewassen. Tegen de achtergevel lagen zakken, die hielden het grote gat in de muur verborgen. De zijkant van het huis was niet hoopgevender. Daar stonden konijnenhokken tegen, de kleurloze deur was deels weggeroest.
Er werd niemand toegelaten in zijn woning en vreemde bezoekers werden verjaagd van zijn erf. Hij was bekend bij de dierenbescherming, want daar had hij regelmatig moeilijkheden mee.

Het huis van Rotgert Oldeboom, aan de Noordercolonie in Nieuwe Pekela, 1972. Op grond die ooit zijn eigendom was, ligt daar nu vlakbij het sportpark van de Pekelder Boys: het Rutger Oldeboom Sportpark, naar hem vernoemd. Foto D. Siepel, Beeldbank RHC Groninger Archieven

Wat hij er zelf van vond

Rotgert was ondanks zijn leefsituatie een tevreden man: 'Ik heb in mijn leven nog nooit een dokter nodig gehad. Gezondheid da's een belangrijk ding. Je kunt nog zoveel geld hebben, maar als je niet gezond bent, dan heb je er niks aan. Gezondheid is een zegen, een RIJKDOM.' Hij kon zo zeggende goed voor zichzelf zorgen en voor zijn dieren, ook al waren over dat laatste de meningen verdeeld.
Zijn huishouding liet te wensen over. Dat voelde hijzelf ook wel aan. 'Het is niet zo verzorgd als bij iemand waar een vrouw over de vloer is, maar ik red me best. Dat komt van de dienst. Ik ben zes jaar in dienst geweest. In 1902 moest ik opkomen voor mijn nummer', zei hij tegen de journalist van de *Winschoter Courant*.

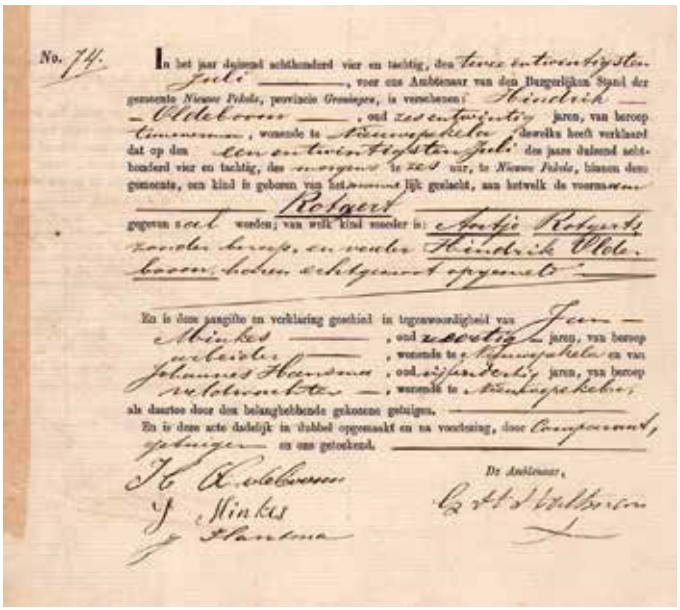

De geboorteakte van Rotgert Oldeboom (1884-1976).
Foto: Beeldbank RHC Groninger Archieven

Hij waste zich niet en droeg altijd hetzelfde, een manchesterbroek met bretels. Zijn overhemd hing met touwtjes aan elkaar.

Dagelijks leven

De dag voor deze oude man begon om 5 uur 's morgens, want de dieren moesten verzorgd worden. 's Avonds had hij andere bezigheden en had hij geen tijd voor de televisie, die was er niet eens. Hij had geen gas, water of elektriciteit. Water haalde hij uit de put die hij zelf had gegraven en zijn huis verlichtte hij met een petroleumlamp. In de koude winternacht sliep hij tussen zijn dieren, want dat was warm.
De scheefgegroeide man met witte stoppels in zijn ongewassen gezicht stond bekend om zijn gierigheid. Wat hij moest hebben, kocht hij op de pof. Van de SRV-man en de bakker kreeg hij niets meer aan huis geleverd, want hij betaalde niet. Af en toe kwam er een deurwaarder aan zijn hut, maar hij weigerde te betalen.
Elk dubbeltje draaide hij om en hij betaalde niemand en niets, zelfs de gemeentelijke belastingen niet. Hij leefde van de AOW en maandelijks werd hetzelfde bedrag telkens bijgeschreven. 'Het lukt hem om met minder dan de uitkering van één maand een heel jaar te leven', zeiden de mensen die dichterbij hem stonden. Hij ontving zijn uitkering vanaf zijn 65ste en in de 27 jaar dat hij die kreeg, had hij een behoorlijke som geld gespaard. Hij bezat ook vier hectare bouwland, dat hopeloos verwaarloosd was.

Het eind

Maandag 1 november werd Rotgert ziek. Daar keek de buurt niet van op, want onder zulke leefomstandigheden… Het was dat de buurvrouw dinsdagmiddag een kijkje kwam nemen en hem ziek aantrof. Dat had ze twee jaar daarvoor ook gedaan, hij was toen ook ziek… erg ziek. Een bezoek van de dokter hielp hem weer op de been, terwijl iedereen dacht dat hij zou sterven. Maar die 1 november 1979 was het anders, het zou slecht aflopen met de kluizenaar. Ziek van de koorts lag hij in bed en dronk gretig de thee die de buurvrouw hem bracht. Het brood liet hij staan, hij had geen trek.
'Ik ben wel eens vaker bij hem geweest, maar in zijn kamer liet hij geen mens. Toen ik binnenkwam, schrok ik', vertelde ze. 'Het was duister in de kamer, omdat hij de kapotte ramen had afgesloten met hout en papier. Hijzelf lag op een hoop zakken. Ook had hij een aantal zakken over zich heen getrokken. In het kleine kamertje waren zeker vijftien keffende hondjes.'
De dokter kwam langs om Rotgert te behandelen en zou 's anderdaags weer komen. De hulp van de arts mocht niet baten. Donderdagmiddag overleed Rotgert Oldeboom.

Die avond kwamen de mensen van de begrafenisonderneming. De ruimte werd verlicht met een paar kaarsen, die ze mee hadden genomen. Een emmer schoon leidingwater brachten ze ook mee. Vermoedelijk was dat het eerste leidingwater dat in het huisje kwam. Bij kaarslicht werd het vervuilde lichaam van Rotgert gewassen en werd hij netjes aangekleed. Zo kwam Rotgert na zijn overlijden als een nette kerel in een schone kist.

Carla Scheepstra

Dit verhaal is gebaseerd op o.a. https://www.deverhalenvangroningen.nl/alle-verhalen/laatste-kluizenaar-van-groningen-woonde-in-boven-pekela

Het graf van Rotgert Oldeboom op de Gemeentelijke Begraafplaats Boven Pekela, voorheen de Algemene Begraafplaats Zuiderkolonie in Boven Pekela.

De eeuw van een rasechte onderwijsfamilie

Het graf van Gerrit en Gijsbertha van Hoften

Enige jaren geleden heb ik mij verdiept in de geschiedenis van de school in het Gelderse dorp Rossum, in de Bommelerwaard. Op een dag liep ik de Algemene Begraafplaats van Rossum op, nieuwsgierig naar wat ik daar zou aantreffen. En jawel: een tiental meters achter het prachtige lijkhuisje, waar je min of meer omheen moet lopen om de begraafplaats te kunnen bezoeken, ligt een interessant graf. Het is van Gerrit Hendrikus van Hoften, die op 19 juni 1875 werd geboren en op 21 augustus 1902 overleed, zoals de grafsteen vermeldt. Er staat nog een naam bij: in hetzelfde graf ligt Gijsbertha Johanna van Hoften, geboren in 1880 en overleden op 15 april 1903. Wie zijn deze Rossummers?

Overlijdensakte van Gerrit Hendrikus van Hoften (1875-1902), waarin ook vader Karel Cornelis wordt genoemd, 'hoofd eener school'.
Foto: Archief Rivierenland

In de streek wonen tot op de dag van vandaag veel mensen met de naam Van Hoften, in dorpen in de buurt, zoals Heerewaarden, Dreumel en Rossum. Toch zal geen enkele van hen de twee Van Hoftens van de grafkelder in Rossum herkennen als familielid. Hoe komt dat?

Onderwijzer en koster Philip Willem van Hoften (1775-1832)

We gaan voor het antwoord op deze vraag terug naar het begin van de negentiende eeuw, toen Philip Willem van Hoften onderwijzer was van de Openbare Lagere School. Tegelijkertijd was hij koster van de protestantse gemeente in Rossum en verzorgde hij begrafenissen. Philip Willem kwam uit Den Bosch, maar was getrouwd met een Rossumse. Toen Philip Willem in 1832 op 57-jarige leeftijd vrij plotseling overleed, ontstond er op de dorpsschool een probleem: wie zou de lessen overnemen en wie zou uiteindelijk de schoolmeester kunnen vervangen? Dat bleek achteraf bezien redelijk eenvoudig: zoon Gerrit Hendrikus van Hoften kwam voor deze post in aanmerking.

> Tegelijkertijd was hij koster en verzorgde hij begrafenissen

Gerrit Hendrikus van Hoften (1807-1876)

Deze Gerrit Hendrikus was in 1807 geboren en moet dus niet worden verward met degene van wie ik het graf op de begraafplaats zag liggen. Hoewel hij pas 25 jaar was, was Gerrit Hendrikus een beginnend onderwijzer met veel ervaring in het onderwijs, die hij tijdens een aantal jaren had opgedaan als hulpje van zijn vader. Hij bezat inmiddels bovendien een 'toelating' (een bevoegdheid) tot het geven van onderwijs in de derde rang. Het bleek dat hij daarnaast de steun genoot van het gemeentebestuur en van de schoolopziener (de schoolinspecteur). Zo werd hij benoemd als opvolger van zijn vader.
Gerrit Hendrikus was z'n hele werkzame leven onderwijzer te Rossum. Tot volle tevredenheid van iedereen, ook van de ouders. Dat blijkt onder andere uit de verslagen van de schoolinspectie en ook uit het feit dat hij veel jonge onderwijzers opleidde. In 1868 vierde hij nog op grootse wijze zijn veertigjarig jubileum als Rossumse dorpsonderwijzer. Kort daarna moest hij de school echter om gezondheidsredenen verlaten. Hij verhuist met zijn oudste dochter mee naar Zoelen, waar zijn toekomstige schoonzoon, Petrus Cornelis Mathijs, hoofdonderwijzer is en waar hij op 29 juni 1876 overlijdt.

Karel Cornelis van Hoften (1843-1918)

Toen zijn ziekte het Gerrit Hendrikus van Hoften niet langer toestond zijn functie uit te oefenen, nam zijn zoon Karel Cornelis van Hoften de functie van schoolmeester waar. Ook deze zou lange tijd aan de school verbonden

Grafzerk van de familie Van Hoften op de begraafplaats aan de Van Randwijckstraat in Rossum.

De begraafplaats aan de Van Randwijckstraat in Rossum.
Foto: Bertjan Kers/*Brabants Dagblad*

Op 3 oktober 2018 besprak de raadscommissie Ruimte van de gemeente Maasdriel een plan om de Algemene Begraafplaats aan de Van Randwijckstraat te Rossum op termijn te sluiten en de graven te ruimen. Gelukkig dwongen de verontwaardigde reacties uit het dorp de wethouder dit onzalige voorstel in te trekken. Waarom het onzalig mag worden genoemd, illustreert dit verhaal achter de grafsteen van de familie Van Hoften. Deze herinnert dorpelingen aan de leden van de onderwijzersfamilie die lange tijd het onderwijs in Rossum bepaalde. Verdwijnt hun grafsteen, dan verdwijnt daarmee dit stuk geschiedenis van Rossum. Vandaar dat deze begraafplaats beschermd moet worden en de status van gemeentelijk monument dient te krijgen.

Verdwijnt hun grafsteen, dan verdwijnt daarmee dit stuk geschiedenis van Rossum

blijven. Na een dienstverband van veertig jaar neemt hij in 1907 afscheid van het onderwijs in Rossum, verlaat het dorp met zijn vrouw en ongehuwde dochter en vestigt zich in Nijmegen. Hij kreeg vier kinderen. De oudste is zijn zoon die naar zijn vader werd vernoemd: Gerrit Cornelis van Hoften, geboren in 1875. De jongste dochter heet voluit Gijsbertha Johanna, geboren in 1880.
In de zomer van 1902 krijgt Karel Cornelis van Hoften een onheilspellend bericht uit Rotterdam: zijn zoon, die daar bij de gemeentelijke belastingdienst werkt als adjunct-inspecteur, is ernstig ziek. Hij vertrekt spoorslags naar Rotterdam en is nog op tijd om aanwezig te zijn bij het overlijden van zijn zoon op 21 augustus 1902. Deze wordt in Rossum begraven. Hij werd slechts 27 jaar oud. Het zijn droevige jaren voor Karel Cornelis. Kort daarna overlijdt ook zijn jongste dochter, Gijsbertha Johanna, op 22-jarige leeftijd.

Piekfijn

De doodsoorzaak van beide kinderen van Karel Cornelis van Hoften, die in Rossum begraven liggen, is onbekend, en zal moeilijk te achterhalen zijn. De overleden zoon was ongehuwd en had dus ook geen kinderen. Met zijn overlijden is deze tak van onderwijzers, die meer dan een eeuw het lager onderwijs in het dorp Rossum diende, uitgestorven. Vandaar dat niemand zich deze familie Van Hoften nog kan herinneren.

Het grafmonument op de Algemene Begraafplaats in Rossum is van een goede kwaliteit Belgisch hardsteen en ziet er piekfijn uit. Gelukkig, want niemand zal zich voor het onderhoud van dit dubbelgraf nog verantwoordelijk voelen. Hoewel: willen de leerlingen van basisschool De Bogerd het wellicht adopteren?

Hans ter Heege

[1] Over deze onderwijzersfamilie uit Rossum schreef ik in 2011 het boek *Het dorp Rossum en haar openbare school. Twee eeuwen schoolgeschiedenis* (Zaltbommel: uitgave in eigen beheer).

UIT HET VELD: HELLA VAN DER WIJST

In deze rubriek vertellen mensen uit het veld over hun werk. Hella van der Wijst was de afgelopen drie jaar onder andere presentator van het tv-programma *Ik mis je*, waarin zij op begraafplaatsen door heel Nederland sprak met mensen die een dierbare hebben verloren. In het voorjaar verscheen haar boek *Troost. Als je iemand verliest*.

'Ik durf te zeggen dat ik al van jongs af aan niet bang ben van de dood, verdriet en begraafplaatsen. Als buitenmens wilde ik lang boerin, boswachter of journalist worden en combineerde ik mijn drang om buiten te zijn met het onderzoeken van het leven. En dus ook van de dood, die daar onlosmakelijk mee samenhangt. Het bezoeken van begraafplaatsen was voor mij nooit akelig. Het verzorgen van de graven van de opa's en oma's vond ik een prettige taak. Met Allerzielen zetten we mooie bloemen neer en in de zomer genoot ik er van de vogels. Dat ik zoveel jaren later voor mijn werk wekelijks ergens op een begraafplaats iemand zou interviewen bij een graf, had ik natuurlijk toen niet kunnen bedenken. Maar achteraf past het zo bij me. Het klinkt misschien raar, maar ik voel mij op me gemak tussen de doden, vragend naar verhalen over leven en dood. Ik voel hoe waardevol het is als mensen weer eens over hem of haar die zo gemist wordt, kunnen vertellen. In de wereld die na een groot verlies vaak snel 'gewoon' doorgaat, zijn nabestaanden nog volop bezig met degene die ze missen. Dat wordt dikwijls niet gezien en dat veroorzaakt eenzaamheid.'

Je hebt voor het programma tal van begraafplaatsen bezocht in Nederland. Wat vind je zo bijzonder aan begraafplaatsen? Wat mis je op begraafplaatsen?
'Omdat ik op heel veel verschillende begraafplaatsen ben geweest, weet ik hoe groot de verschillen kunnen zijn. Niet alleen in uiterlijk: mooi groen of juist heel strak en kaal of goed verzorgd en minder verzorgd. Maar ook wat aandacht voor de bezoeker aangaat. Is er een theehuis om even een kopje koffie te kunnen drinken en je verhaal te delen met een vrijwilliger... of niet.
Wat betreft gastvrijheid en aandacht is het behoorlijk verschillend wat je tegenkomt. Ik weet uit de gesprekken hoe een begraafplaats ook een ontmoetingsplek kan worden en daardoor ook kan helpen in de rouw van nabestaanden.'

Wat zijn jouw ervaringen met verhalen met mensen op begraafplaatsen?
'Er zijn weinig andere plekken waar je mensen zo op hun kwetsbaarst aantreft als op de begraafplaats. Vaak verlangen mensen even dat gesprek te kunnen hebben. Niet altijd natuurlijk. De rust en de stilte en het teruggetrokken zijn in jezelf zijn ook redenen om de begraafplaats te bezoeken. Gesprekken die je met mensen hebt op een begraafplaats, zijn vaak heel open en eerlijk. Tussen de doden vallen opsmuk en onzin vaak als vanzelf weg. Mensen en gesprekken zijn dan puur en gaan over de kern van het leven. Dat vind ik heel bijzonder, mooi en waardevol.'

Is de troost uit ons leven verdwenen?
'Het is langzaam naar de achtergrond gesukkeld, onterecht. Het is met religie in de prullenbak gegooid. Troost is niet exclusief religieus, het is iets menselijks – maar dat wel een vaste waarde heeft gekregen binnen veel religies. Daarnaast speelt een rol dat troost en getroost worden, niet passen in een samenleving waarin we zelf graag de regie houden en denken dat we anderen niet nodig hebben en het zelf allemaal wel kunnen. Niet het troosten is 'het punt' maar het getroost willen worden. Mijn pleidooi is om troost te herontdekken, omdat het een mooie kans is om verbinding te maken met het leven van de ander.

Kies je zelf voor begraven of cremeren of denk je: die keuze maak ik nog weleens?
'Mijn nabestaanden mogen voor mij kiezen. Maar mits het milieutechnisch op dat moment het beste is, mag ik in een katoenen, afbreekbare doek zo de grond in op een natuurbegraafplaats of mag ik worden uitgestrooid in de natuur. Ik vind het concept 'natuurbegraafplaats' om meerdere redenen waardevol. Je bent, was en wordt als mens weer onderdeel van de natuur en de cyclus. Omdat het een plek is waar natuur belangrijker is dan monumenten, word je onderdeel van een mooie natuurplek en van een plek van rust, om te bezoeken en om er te wandelen.'

Bartho Hendriksen

Hella van der Wijst met een bakje 'troost' op locatie. Foto Willem Jan de Bruin

Terebinth

Terebinth XXXIII (2019-2) / ISSN: 1382-5259
Tijdschrift voor Funerair Erfgoed.
Uitgave van Terebinth, een onafhankelijke landelijke stichting die zich inzet voor het behoud van funerair erfgoed in Nederland. Verschijnt vier keer per jaar.

Redactie
Margriet de Roever (hoofdredacteur), Bartho Hendriksen en Korrie Korevaart (eindredacteuren), Bert Pierik (beeldredacteur). Vaste medewerkers: Wim Cappers en Liesbeth Vermeulen.

Contact
Milletstraat 26-1
1077 ZE Amsterdam
T 020 676 4024
E eindredacteur@terebinth.nl
W terebinth.nl
Facebook.com/TijdschriftTerebinth
twitter.com/deterebinth

Inleverdata kopij
15 januari, 1 april, 15 juli en 15 oktober.

Bureau Stichting Terebinth
Oude Vest 231
2312 XZ Leiden
T 06 2417 3646
E bureau@terebinth.nl
W terebinth.nl

Bestuur
Bert Lever (voorzitter), Korrie Korevaart (vicevoorzitter), Eward Timmerman (secretaris), Pierre Pesch (penningmeester), Elvire Vesseur (lid)

Donaties 2019
In beginsel zijn bij stichting Terebinth alle bijdragen welkom; de stichting heeft de ANBI-status. Draagt u minimaal de hierna genoemde bedragen bij, dan ontvangt u viermaal per jaar het tijdschrift *Terebinth* en uitnodigingen voor/korting op bijeenkomsten die de stichting organiseert. Deze minimumbedragen zijn: voor particulieren (individueel) € 32,50 per jaar; voor particulieren (incl. partner) € 43,50 per jaar; bedrijven en instellingen € 80,- en bibliotheken/mediacentra € 32,50 per jaar. U kunt uw bijdrage overmaken op IBAN NL92 INGB 0000 3355 36 (BIC INGBNL2A) t.n.v. Stichting Terebinth, Leiden o.v.v. 'bijdrage 2019'. Nieuwe donateurs kunnen zich aanmelden via de website: www.terebinth.nl/aanmelden-als-donateur of contact opnemen met het Bureau van de stichting.

© Niets uit onze uitgave mag worden overgenomen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie

GROEN: INSECTENHOTEL OP DE BEGRAAFPLAATS

Bijen en andere insecten hebben stuifmeel en nectar nodig om te leven. Zelf vervullen ze op hun beurt weer een rol bij de bestuiving van planten en bloemen, zodat die vrucht dragen en zich kunnen voortplanten. Begraafplaatsen kunnen bijen en andere insecten flink helpen door ze nestelmogelijkheden en schuilplaatsen te bieden, zoals een insectenhotel. Daar vinden ze in dood hout, holle stengels, en andere gaten en spleten een kamer om rustig te overwinteren. Vlinders, solitaire bijen en wespen, pissebedden… iedereen is van harte welkom!

Iedereen helpt mee bij het vullen van het hotel…

Ontwerp

Een begraafplaats is de ideale plek voor zo'n hotel: een beschutte plaats, in de schaduw onder de bomen (richting zuiden), met eventueel ook wat zon. Hier volgt de informatie die nodig is om meteen zelf aan de slag te gaan – want zo eenvoudig is de bouw van een insectenhotel. Nog meer weten? Kijk dan bijvoorbeeld op www.bijenhotels.nl.

Insectenhotel Maria Rust is ontworpen door Jaap Stolk. Tekenaar Bert van der Meij maakte de instructietekening, zodat iedereen een vestiging van deze hotelketen kan bouwen.

Materiaal

Eigenlijk is het een flinke boekenkast, met een fraai dakje. Het hotel is 210 cm hoog, 50 cm diep, en heeft een breedte van 125 cm. Alles van vurenhout.

De 4 horizontale planken van 2,5 cm dik, 125 cm lang en 50 cm breed (A: zie tekening) liggen op 8 latjes van 3 bij 3 cm (B), vastgeschroefd tegen de 2 staanders van 172 cm hoog en 50 cm breed (C). Dan heb je nog 5 tussenschotjes (D) nodig, om tussen de horizontale planken te zetten, plus een tussenschot bovenin, van 38 bij 50 cm (E), en een plankje om een vak voor de dennenappels te maken (F). Voor extra steun kun je in de vierkante vakken links- en rechtsboven nog 2 schoortjes zetten van ca. 40 cm lang (G).

Het dak bestaat uit 2 x 5 plankjes (H), die comfortabel steunen op 2 latten, voor en achter – in totaal 4 (I).

Opbouw

Schroef de latjes op de staanders. De staanders kunnen gemaakt worden van steigerhout, elk van drie planken met open naden ertussen, waar nog vlinders doorheen kunnen. Leg de horizontale planken tussen de staanders. Zet dan de tussenschotten erin. Bevestig alles met schroeven, zodat de kast stevig staat. Gebruik in twee van de bovenste vakken eventueel een extra schoortje.

Het dak bestaat uit vijf plankjes, die elkaar een stukje overlappen (er zijn sponningen van 2 bij 2 cm in gezaagd) en langer zijn dan de diepte van het hotel, zodat er voor en achter een overstek ontstaat. Je kunt er ook twee platen op leggen (van in totaal 70 bij 85 cm) met of zonder gras, of met dakpannen. Zaak is wel dat het dak waterdicht is. Het steunt op vier bredere latten, die voor en achter schuin vastgeschroefd zijn. Bovenin het hotel stop je stro met gaas ervoor, zodat al te enthousiaste bewoners het stro er niet uit kunnen gooien en vogels het niet kunnen stelen. Ook de dennenappels blijven het beste liggen achter gaas. Bevestig het gaas vóórdat je het dak er definitief op zet, dat werkt het makkelijkst.

Vakken vullen

Daarna vul je de vakken, vooral met materiaal met gaten en gaatjes erin. Of je stapelt er spullen in die samen voor de insecten voldoende ruimtes maken om in te nestelen en te schuilen: oude bloempotjes, draineerbuizen, dakpannen, takken, boomstammetjes, bakstenen zonder en met gaatjes, bamboe en wat je al niet kunt verzinnen. In de boomstammetjes kun je nog gaatjes boren, van 6 of 8 mm. Boor ze schuin naar boven, zodat er geen water in blijft staan. Zo worden de kamers sleutelklaar opgeleverd, zogezegd.

Zet het hotel ten slotte op een paar stevige tegels, zodat de zijkanten niet wegrotten door optrekkend vocht. De eerste bewoners arriveren gegarandeerd in een mum van tijd…

Korrie Korevaart

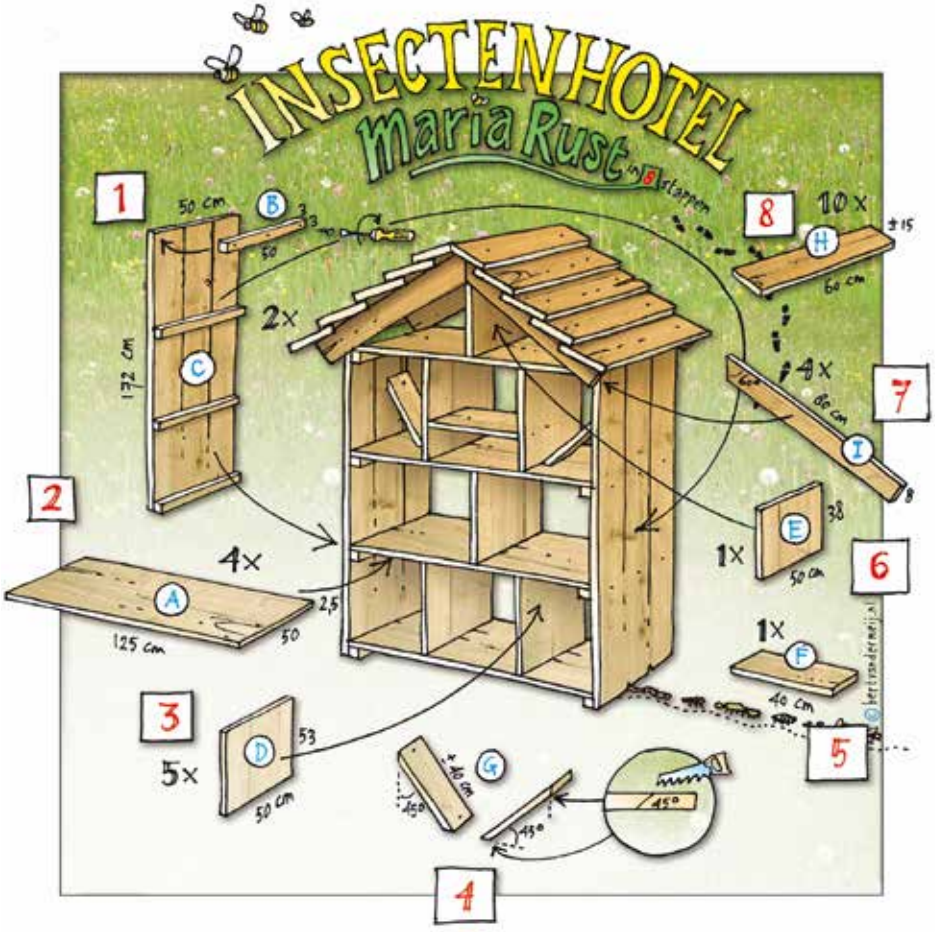

Afscheid van Eva Biesheuvel

Het verhaal achter het schoppenkruis

Zo'n zes keer hebben we elkaar gesproken. Bijna steeds op de jaarlijkse borrel die wederzijdse vrienden uit Canada tijdens hun vakanties in Nederland voor hun Nederlandse connecties thuis bij de Biesheuvels mochten organiseren. Dat gebeurde dus in Sunny Home in Leiden, het houten huis waar schrijver Maarten Biesheuvel en zijn vrouw Eva woonden. Onder de wijn spraken we over hun katten, over onze siamezen, over de tuin en wat niet al. Maar vooral raakten we stevig in gesprek toen Eva opgetogen liet weten – zo'n tien jaar geleden – dat zij en Maarten een graf hadden geregeld, op de Leidse begraafplaats Zijlpoort.
Ze was de eerste die ik tegenkwam, die had gekozen voor het hergebruik van een historisch grafmonument. Helaas herinner ik me niet meer wat ze antwoordde op mijn vraag naar de reden voor die keuze…

Gerustgesteld

In een warme zomer vroeg ze of ik er af en toe eens langs wilde lopen: ze hadden er een klein rozenstruikje geplant, maar ze kon er zelf niet steeds naartoe om water te geven. Dat rozenstruikje heeft het inderdaad begeven. Of dat nu kwam door de droogte (ondanks mijn inspanningen) of

Eva Biesheuvel zorgde voor mens en dier, en voor de plantjes op het graf van haar schoonzus Cobie (1926-2012). Foto Gerard in 't Veld

dat het gesneuveld is bij de begrafenis van Cobie, de zus van Maarten, die in de winter van 2012 als eerste in het graf werd begraven – dat herinner ik mij niet meer.
In *NRC Handelsblad* van 20 november 2018 liet Eva weten dat ze was overleden: 'Goedendag. Ik ben dood. Ik mis Maarten, mijn vrienden, de poezen, de kauwtjes en de duiven. Ik dank u allen voor uw troostende vriendschap.' De donderdag daarna mochten we afscheid van haar nemen, op Rhijnhof. 's Middags liep ik nog even naar begraafplaats Zijlpoort, langs het graf. Het leek alsof ik gerustgesteld wilde worden. Inderdaad: het stenen kruis was opzij gezet, de deksteen lag op het pad, terwijl het graf keurig met een houten plaat was afgedekt. Ze zou gewoon in de buurt blijven.

Voor wie?

Onwillekeurig sta je te peinzen bij zo'n graf. Een hergebruikt grafmonument… wie heeft er eerder in gelegen? Voor wie werd dit kruis ooit gehakt? De administratie van de begraafplaats is voor de periode 1828-2006 niet volledig overgeleverd, maar genoteerd is dat er op grafnummer D73 (op de plattegrond van 1928) in 1909 in elk geval een echtpaar Van der Spek-Rijnaarts is begraven, met daarna nog: Nicolaas van der Spek in 1927 en Louise Maria Cecilia Timmerman in 2002 (zie https://oudleiden.nl/werkgroepen/jan-van-hout-archiefonderzoek/begraafplaats-zijlpoort-1828-2006/introductie en de cd achter in het boek *Een oase van rust. 180 jaar R.K. begraafplaats Zijlpoort* (2008)). Het is een graf 2e klasse. De begrafenis van deze overledenen was niet per se goedkoop, blijkt uit de administratie, waarin ook het aantal dragers en misdienaars staat vermeld. Deze families kenden begrafenissen met wel zes tot twaalf dragers en vier misdienaars.

Schoppenkruis

Het wat versuikerde marmeren naambord laat zich anno 2019 slecht lezen, maar er lijkt te staan dat er een zekere Wilhelmina ligt, achternaam onleesbaar, en 'Weduwe van den heer A. van der Spek'. Na nog wat zoeken wordt het duidelijk: hier staat het grafmonument van Wilhelmina Heuzen (overleden in 1888). Zij trouwde in 1846, op haar 27ste, met 'kleederbleeker' Arie van der Spek. Hij overleed helaas al op zijn 49ste, in 1868. In de *Leydsche Courant* van woensdag 1 januari lezen we dat hij een vergunning had aangevraagd 'tot het houden en mesten van een of meer varkens', en wel: 'in een hok achter zijn huis in de Bolwerkstraat'. Zoon Nicolaas en dochter Helena (getrouwd met Wilhelmus Antonius Rijnaarts) vonden hier ook hun laatste rustplaats.
Dit Latijnse kruis met balkuiteinden die op een schoppenblad lijken en met twee voluten (spiraalvormige versiering) onder het kruishart (met de afkorting R.I.P., Rust in vrede), oogt typisch katholiek uit het laatste kwart van de negentiende eeuw. De Engelsen gebruiken de term *spade cross* voor deze vorm. (Met dank aan kunsthistoricus Rob Duckers.) Het zal er zeker na het overlijden van Wilhelmina van der Spek-Heuzen neergezet zijn.

Hoe dan ook: prachtig dat dit historisch grafmonument op deze manier bewaard blijft. Voor een nieuw rozenstruikje wordt gezorgd…

Korrie Korevaart

THEMADAG GRIJS EN GROEN OP 13 APRIL IN LEIDEN

De themadag in Leiden richtte de aandacht op de relatie tussen de monumenten op een begraafplaats (het grijs) en wat daar groeit en bloeit (het groen). Bij de lancering van het Funeraire Platform op 31 oktober 2018 kwam dit onderwerp al aan de orde. Toen werden twee begraafplaatsen in Leiden die deel gaan uitmaken van één groengebied, als voorbeeld genomen: de R.K. Begraafplaats Zijlpoort en de gesloten begraafplaats Groenesteeg.

Op 13 april konden de ruim twintig deelnemers aan de themadag de situatie met eigen ogen bekijken. Beide werden in 1828 aangelegd op de oude vestingwal als alternatief voor het begraven in de stad. In het kader van het toekomstige Singelpark besteedt de gemeente Leiden veel aandacht aan de vergroting van de biodiversiteit. Bewust werden er daarom bijenkasten op deze begraafplaatsen geplaatst.

Bij het graf van Anna Cornelia van Carbentus (1819-1907), de moeder van Vincent van Gogh. Foto Korrie Korevaart

Zijlpoort

Na een goede kop koffie was eerst Zijlpoort aan de beurt. In de aula heette Wilbert Hettinga de groep welkom namens het bestuur van de begraafplaats. Hij lichtte de roerige geschiedenis van de begraafplaats toe: de moeilijkheden die katholieken ondervonden om hier een dodenakker te stichten; de relatie met de parochies van Leiden en het bisdom; de controverses met het stadsbestuur. In 1969, toen de begraafplaats vol was, werd op de hervormde begraafplaats Rhijnhof een katholiek gedeelte gewijd. Maar sinds 1985 is Zijlpoort weer in gebruik voor wie binding heeft met het katholieke geloof.

Dit is allemaal na te lezen in het gedenkboek dat in 2008 verscheen bij het 180-jarig bestaan. Voor deze uitgave werden de begraafregisters gedigitaliseerd, de cd-rom met namen zit achter in het boek. De deelnemers aan de themadag kregen ter plekke een exemplaar van deze mooie publicatie cadeau!

Buiten ging Hettinga verder met zijn uitleg. Het oudste deel met de priester- en keldergraven is nog goed te herkennen. Daaromheen liggen de moderne velden. Bijzonder is het graf van geneesheer en hoogleraar J.M. Schrant jr. (1823-1861). Hij was nogal een eenling en bestemde zijn nalatenschap ten behoeve van de wetenschap. Vrienden wilden hem recht doen en zorgden voor een monument op zijn graf.

Rinny Kooi, bioloog en groenadviseur voor het Singelpark, gaf vervolgens uitleg over wat er zoal tussen en op de stenen groeit en leeft. Ook buiten het hek. De begraafplaats wordt namelijk aan twee kanten omsloten door een houtwal, vóór de grond de diepte induikt naar de oude vestinggracht.

Groenesteeg

Na de lunch liep het gezelschap naar Groenesteeg, waar Lodewijk Kallenberg, voorzitter van de stichting die zich over de begraafplaats heeft ontfermd, een korte inleiding hield. Dit is een rijksmonument; de gemeente zorgt voor het grote onderhoud, de stichting doet met vrijwilligers de kleine dingen. Daarna hield Rinny Kooi een presentatie waarin zij de twee begraafplaatsen met elkaar vergeleek. Deze plek is een mooi voorbeeld van hoe het accent verschuift van grijs naar groen. Het is nu een belangrijke biotoop, die bijdraagt aan de biodiversiteit in de stad. De houtwal langs de gracht zit ook hier vol leven. Rinny Kooi hoopt dat deze door de gemeente niet al te veel wordt opgeschoond en aangeharkt, want dat zou de diversiteit weer beperken.

Op Groenesteeg liggen meer professoren, onder wie Chr. Snouck Hurgronje (1857-1936), de arabist die stiekem de hadj in Mekka fotografeerde. In de buurt van de laatste rustplaats van Joh. Jos. Hoffmann (1805-1878), hoogleraar Japans, zijn te zijner ere twee Japanse kersen geplant (*Prunus serotina*), terwijl in graf 187 Heinrich Witte (1829-1917) ligt, bij leven hortulanus van de beroemde Leidse universitaire plantentuin. Maar ook zijn hier tien familieleden van Vincent van Gogh begraven, onder wie zijn moeder. Bij dat graf is een mutant geplant van een tamme kastanje uit Zundert. Met kromme takken, wat hem verbindt met de schilder die ook bomen met kromme takken schilderde (maar geen tamme kastanjes). Het boompje groeit heel langzaam en is nog geen meter hoog. Een bronzen boom, niet ver daarvandaan, vormt een monument voor mensen die hun lichaam ter beschikking stelden van de wetenschap.

Daarna werd er op de gezellige borrel in de aula nog enthousiast verder gepraat (en nader contact gelegd). Het was, ondanks een klein sneeuwbuitje, een leerzame dag!

Margriet de Roever

Het grijs op de historische begraafplaats Groenesteeg, onder het groen: een rode beuk (met een stamomvang van zeven meter), geënt op een groene. Foto Korrie Korevaart

BOEKEN EN MEDIA

BOEK MET EEN BOODSCHAP

Toen ik vorig jaar de Duitse militaire begraafplaats bij Ysselsteyn bezocht, nam ik de moeite eens naar achteren te lopen. Zo ervoer ik wandelend een gevolg van de Tweede Wereldoorlog: op 28 hectare liggen bijna 32.000 Duitse militairen begraven. Hoe is deze begraafplaats ontstaan en waarom hier?

Dankzij Hans Sakkers is er nu een kloek boek met antwoorden op deze en andere vragen. Op basis van gedegen archief- en literatuuronderzoek heeft hij een goed geschreven en helder ingedeeld boek gemaakt met veel zwart-wit foto's, tabellen en plattegronden, een notenapparaat, een lijst van de gebruikte bronnen en literatuur, en registers op personen en plaatsen.

Eerst gaat Sakkers in op het ontstaan van militaire begraafplaatsen in de tweede helft van de negentiende eeuw. De industrialisatie en de daarmee samenhangende schaalvergroting van de oorlog vormden volgens hem de aanleiding. Later zegt hij met meer recht ook dat de invoering van de dienstplicht gevolgen had. Militairen waren geen huurlingen meer maar burgers wier nabestaanden wilden weten waar hun gesneuvelde verwanten rustten. Nederland had hiermee decennialang nauwelijks van doen. Sinds de bevrijding van de Fransen had ons land, op de Belgische Opstand na, binnen Europa niet aan gevechtshandelingen deelgenomen. Dit veranderde in mei 1940. Na de capitulatie legden de Duitsers op de Grebbeberg de eerste militaire begraafplaats in Nederland aan. Daarnaast richtten zij op een dertigtal burgerbegraafplaatsen Duitse erevelden in. Tijdens de bloedige bevrijding van Nederland kregen veel gesneuvelde Duitsers een veldgraf.

De aanleiding voor de aanleg van Ysselsteyn was de herinrichting van de Amerikaanse militaire begraafplaats bij Margraten. Hier lagen ook drieduizend Duitsers. Vanwege de herinrichting wilden de Amerikanen dat Nederland deze Duitsers elders opnieuw begroef. De overheid koos voor Ysselsteyn. Deze plek was voor landbouwdoeleinden ongeschikt, lag dichtbij Margraten en tevens vlakbij de Duitse grens, zodat de gesneuvelden later eventueel makkelijk in Duitsland konden worden herbegraven. Tot die tijd bleef het voor de nabestaanden mogelijk snel en zonder gevaar voor overlast de graven te bezoeken. In 1946 begon Nederland dus op Amerikaans verzoek met de aanleg van een Duitse militaire begraafplaats en richtte het Ysselsteyn bovendien in naar Amerikaans model. De duizenden verspreid over Nederland liggende Duitsers werden op Ysselsteyn herbegraven. In 1952 ging de begraafplaats open voor publiek. Sakkers maakt duidelijk hoe gespannen de relatie tussen Nederland en Duitsland was. De *Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge* kreeg geen inspraak. De Nederlandse overheid was bovendien bang voor rechtsradicale demonstraties. Terwijl Duitse begraafplaatsen elders in Europa al in de jaren vijftig en zestig aan Duitsland werden overgedragen, aasde Nederland lange tijd – in strijd met de Conventie van Genève – op een vergoeding voor de aanleg en het beheer. Bovendien gebruikte ons land Ysselsteyn tijdens de Koude Oorlog voor het opleiden van dienstplichtigen van de Gravendienst door hen Duitse gesneuvelden te laten heridentificeren. Pas in 1976 werd het beheer van Ysselsteyn aan *Kriegsgräberfürsorge* overgedragen.

Het boek laat vervolgens zien hoe de begraafplaats functioneerde, iets waar je helaas zelden over leest. Van demonstraties was geen sprake. Aangrijpend zijn de verhalen over de bezoeken van nabestaanden aan graven van familieleden van wier lot ze soms decennialang niets hadden geweten. In tegenstelling tot de vijandige houding van Nederlanders in het algemeen zag de plaatselijke bevolking de bezoekers al gauw niet als voormalige vijanden maar als verdrietige nabestaanden. In het verlengde van deze menselijke houding pleit Sakkers aan het slot van zijn boek voor een Europese herdenking van alle gesneuvelden.

Er zijn vraagtekens te plaatsen bij de manier waarop Sakkers de Nederlandse houding tegenover Duitsland typeert. Zo heeft hij geen goed woord over voor de haat van Jan Nagel tegen de Duitsers. Was het voor een goed begrip niet beter geweest te vermelden dat Nagel in het verzet heeft gezeten? Sakkers is evenmin te spreken over het argwanende en soms botte optreden van de Nederlandse overheid richting *Kriegsgräberfürsorge*. In dit verband was meer achtergrondinformatie over Bart Jan van Tuil, de ambtenaar die in eerste instantie namens de minister met de Duitsers contact had, nuttig geweest.

De toonzetting van Sakkers is ingegeven door het feit dat de meeste daders en slachtoffers inmiddels zijn overleden en Duitsland een bevriende natie is. Zo heeft het boek op sommige momenten meer het karakter van een pamflet met een tegenwoordig overigens sympathieke boodschap en minder van een historisch werk dat inzicht geeft in de woede tegen de Duitsers, die tot in de jaren zeventig binnen de Nederlandse samenleving manifest was.

Niettemin is dit een bijzonder boek omdat het een pijnlijke geschiedenis in kaart brengt. De aangrijpende foto op het omslag maakt in een oogopslag duidelijk hoe belangrijk de militaire begraafplaats bij Ysselsteyn is, voor Duitse nabestaanden én als Nederlands funerair erfgoed.

Wim Cappers

H. Sakkers, *Duitse militaire begraafplaats Ysselsteyn. Duits beheer over Nederlands erfgoed* (Koudekerke: uitgave in eigen beheer, 2018, ISBN 978-90-813373-4-2, 648 blz., € 35,- te bestellen via jomini.nl en managementboek.nl).

Bestelling katern Weekend van de Begraafplaats
Wilt u iets uit te delen hebben aan bezoekers, relaties, bestuursleden en andere belangstellenden tijdens het Weekend? Bestel dan extra exemplaren van het Terebinth-katern! Kosten: 10 exemplaren voor € 5,50; 25 voor € 13,50; 50 voor € 27,- en 100 voor € 50,- (excl. verzendkosten). U kunt het katern bestellen door een mail te sturen naar bureau@terebinth.nl of te bellen: 06 2417 3646.

HERINNERING AAN JOODS LEVEN IN WAGENINGEN

In de laagte, aan het zo genoemde kerkhofpad dat de Veerstraat verbindt met de Generaal Foulkesweg, vind je de joodse begraafplaats, die uit 1667 dateert. Een stille herinnering aan joods leven in de stad Wageningen en omstreken.

Veel Wageningers kennen De Bleijk (De Bleek), zoals het pad officieel heet, nauwelijks: laat staan dat ze weten dat er een begraafplaats ligt. Toch werden op de 'Sandcuil', een verlaten zandafgraving aan de oostzijde van de stad, tussen 1627 en 1925 de overledenen van de Joodse gemeenschap uit Veenendaal, Rhenen en Wageningen begraven. In 1925 vond de laatste begrafenis plaats en sindsdien wordt er alleen nog begraven op de nieuwe Joodse begraafplaats, die in 1913 in gebruik werd genomen. Schokkend is het om te lezen dat de gemeente Wageningen in 1967 nog voorstelde om de begraafplaats niet op de monumentenlijst van het Rijk te plaatsen, en deze zelfs te verplaatsen. Maar ach, de stad had toen grootse plannen met een nieuwe wijk in de uiterwaarden – een plan dat in 1976 bij Koninklijk Besluit werd getorpedeerd.

Na een beschrijving van de geschiedenis van de oude Joodse begraafplaats volgt een uitleg over de Joodse tradities rond een begrafenis en over de teksten en afbeeldingen op de grafstenen. Het overgrote deel van het boek – bijna 100 van de 134 pagina's – bestaat uit een beschrijving van de 227 grafstenen. Van elk graf is een foto opgenomen, met de weergave van de Hebreeuwse tekst op de steen en de Nederlandse vertaling, vergezeld van een korte levensbeschrijving van de overledene. Dat er vooral grafmonumenten van na 1812 beschreven zijn, komt doordat in het begin van de negentiende eeuw de begraafplaats is opgehoogd, terwijl de bestaande grafmonumenten plat werden gelegd. Zo vertellen ook de grafstenen op de Joodse begraafplaats aan De Bleijk elk een verhaal.

Bartho Hendriksen

F. Püttmann (red.), *Hier ligt begraven. De oude joodse begraafplaats van Wageningen.* (Zutphen: Walburg Pers, 2018, ISBN 978-94-624931-6-2, 135 p., € 29,95).

VERLIESERVARINGEN ALS BRON VAN TROOST

Hoe vinden mensen troost in hun confrontatie met de dood? Wat helpt mensen in hun verlies? In *Troost, als je iemand mist* laat Hella van der Wijst meer dan twintig nabestaanden hun verhaal vertellen over hun persoonlijke ervaringen met dood en rouw. Het simpelweg kunnen delen van verlies is één van de oudste vormen van troost. Dit ervaringsboek biedt tips voor rouwenden en omstanders. Het is bedoeld als een bron van troost voor de lezer, benadrukt Van der Wijst.

Rouw is een sociaal-emotionele reactie op verlies. We ervaren gevoelens zoals pijn, leegte maar ook warmte. We worden geconfronteerd met de hoorbare stilte in huis, of die lege plek aan de keukentafel. Rouw is ook fysiek. In *Troost* laat cardioloog Ivo van der Bilt zien dat verlies letterlijk hartenpijn kan veroorzaken. Zijn beschrijving van het 'gebroken-hart syndroom' illustreert dat we rouw ook lichamelijk beleven.

Mensen belichamen verlies. We kunnen het niet aan de kapstok hangen, maar dragen het mee wanneer we deur uit gaan. Hoewel rouwenden dit aan den lijve ondervinden, is dit geen populaire opvatting in onze samenleving. We verbergen onze rouw liever dan haar te delen met anderen. De verhalen van nabestaanden in *Troost* dragen bij aan het doorbreken van dit taboe. Het boek werpt licht op de ervaringen van gewone mensen en brengt de dynamiek van rouw in beeld.

De dynamiek en belichaming van rouw blijken ook uit de opzet van het boek. Van der Wijst deelt de ervaringsverhalen op in vier delen: Hart, Hoofd, Boven en Handen. Troost vind je in de liefde die je voor de ander blijft voelen, ook na de dood. In het in balans brengen van hart en hoofd. In dingen die groter zijn dan jijzelf, zoals God of het transcendente. En je vindt het met je handen. Door praktische of betekenisvolle dingen te doen. Door te bewegen.

Hoewel deze vierdeling suggereert dat Van der Wijst een brede benadering van rouw wil hanteren, slaagt ze daar maar ten dele in. Het boek heeft een duidelijk protestants-christelijk karakter, waardoor de opzet uit balans raakt en het Boven dominant is. De thematiek van Hart, Hoofd, Boven en Handen wordt niet verder uitgewerkt. En dat is jammer, want het materiaal is er.

Van der Wijst laat ook rouwdeskundigen en wetenschappers aan het woord die de lezer kennis laten maken met hun interessante visies op troost. Het boek geeft echter geen theoretische verdieping of nieuwe inzichten. Dat is nadrukkelijk ook niet de bedoeling van Van der Wijst. *Troost* is een boek van en voor ervaringsdeskundigen. Elke bijdrage eindigt met concrete tips en het boek bevat een lijst met *do's* en *dont's* op het gebied van troost. Troosten doe je immers niet alleen: je ontvangt troost van anderen en je geeft troost aan anderen.

Brenda Mathijssen

H. van der Wijst, *Troost, als je iemand mist.* (Utrecht: Kok Boekencentrum, 2019. ISBN 978-90-239-5514-6, 192 p. € 20,–).

ROOD GAAT NOOIT DOOD

Verhalen over links funerair erfgoed

Het graf van Piet Bakker is te vinden op het kerkhof van de Hervormde Kerk aan het Kerkplein, rechts van het pad.

Sinds 2016 woon ik in Ammerstol. Tot die tijd had ik nooit gehoord van dit dorp ten westen van Schoonhoven. Het verleden leert dat Ammerstol in de tweede helft van de twintigste eeuw bekendstond als het 'Moskou aan de Lek'. PvdA-politici als Max van den Berg en Wim Kok zijn hier of in het vlakbij gelegen Bergstoep geboren. Liefst driekwart van de inwoners stemde in de jaren zestig en zeventig socialistisch of communistisch. De vraag rijst: bestaat er ook een rode omgang met de dood? Wat is het verschil met de christelijke houding tegenover de dood? Op zoek naar verhalen over links funerair erfgoed in de wereld en in Ammerstol...

Hoe zat het ook weer met het progressieve gedachtegoed? In een tijd dat Trump president van de Verenigde Staten is en Rusland en China een kapitalistische koers varen, is het moeilijk voorstelbaar dat een halve eeuw geleden links in een groot deel van de wereld de dienst uitmaakte.

Monument voor Marx

Een van de belangrijkste voormannen in de linkse beweging is Karl Marx. Deze Duitse denker publiceerde in het revolutiejaar 1848 met de Duitse industrieel Friedrich Engels het *Communistisch manifest*. Hierin leggen zij uit dat de klassenstrijd de motor is van de geschiedenis. De kapitalisten buiten de arbeiders uit. Uiteindelijk zijn er zoveel mensen proletariër (dat wil zeggen: bezitsloze arbeider), dat de productiemiddelen – aanvankelijk in het bezit van de kapitalisten – hun in de schoot zullen vallen. Marx en Engels sluiten hun pamflet af met de beroemde oproep: 'Proletariërs aller landen, verenigt u!'

Bestaat er ook een rode omgang met de dood?

Deze leus is ook gebeiteld in het grafmonument voor Marx op Highgate Cemetery bij Londen, waar hij in 1883 is begraven. Rustig ligt de naamgever van het marxisme hier niet. Begin 2019 werd zijn gedenkteken twee keer beschadigd. Eerst is geprobeerd de graftekst te verwijderen. Korte tijd later schreef iemand met rode verf op de sokkel ondermeer dat Marx de grondlegger is van de doctrine van de haat.

Lenins lijk

De Russische revolutionair Vladimir Iljitsj Lenin had begin twintigste eeuw weinig geduld met de voortslepende klassenstrijd. Volgens hem moest de partijelite de geschiedenis een handje helpen door de macht te grijpen. Zo geschiedde. Toen Duitsland tijdens de Eerste Wereldoorlog vocht tegen tsaristisch Rusland, lieten de Duitsers Lenin van zijn ballingsoord Zwitserland via Duits grondgebied naar Rusland reizen om daar de verdeeldheid aan te wakkeren. Aangekomen in Rusland greep Lenin tijdens de Oktoberrevolutie van 1917 de macht en sloot hij vrede met de Duitsers.
Lenin overleed in 1924 en is, na te zijn gebalsemd, opgebaard in een mausoleum bij de muur van het Kremlin op het Rode Plein. Ouderen onder ons herinneren zich hoe

de communistenleiders in de jaren tachtig staande op dit mausoleum de militaire parades op het Rode Plein afnamen.

Rode rozen voor Rosa

De slimme zet van Duitsland heeft weinig geholpen. In 1918 verloor het de Eerste Wereldoorlog en zagen de communisten ook hier hun kans schoon. Rosa Luxemburg en Karl Liebknecht organiseerden in januari 1919 een opstand. Die mislukte echter: de leiders werden gevangen genomen en vermoord door rechtse militairen. Hun lichamen werden begraven op het Zentralfriedhof Friedrichsfelde van Berlijn. Na de Tweede Wereldoorlog werd Duitsland tijdens de Koude Oorlog gesplitst in het democratische West-Duitsland en het communistische Oost-Duitsland. Tot het einde van de Koude Oorlog vonden jaarlijks in januari herdenkingen plaats voor deze martelaren van het communisme. Bij de graven van Rosa Luxemburg en andere communistische helden waren dan rode rozen te zien.

Revolutionaire lijkbezorging

Eveneens honderd jaar geleden, op 18 november 1919, stierf in Hilversum de anarchist Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Hij werd de 'apostel van de arbeiders' genoemd, omdat hij overal met zijn redevoeringen arbeiders een hart onder de riem stak. Vanuit heel het land trokken arbeiders naar Amsterdam, waar Domela lag opgebaard. Onder hen was de jonge Drentse veenarbeider Harmen van Houten, die voor het eerst met de trein naar de hoofdstad reisde. Onderweg zong hij met zijn kameraden socialistische strijdliederen zoals de Internationale, dit tot verbazing van de andere passagiers. De volgende dag zag hij met duizenden arbeiders hoe de kist bedekt met een rode vlag door de straten van Amsterdam werd gedragen. Op het station werd de kist op een katafalkwagon geladen en naar Driehuis-Westerveld vervoerd. Daar werd het lichaam van Domela na een dienst in de aula verast.
Niet alleen Domela koos voor deze niet-godsdienstige, revolutionaire vorm van lijkbezorging. Eveneens in 1919 werd de Arbeiders Vereeniging voor Lijkverbranding opgericht. Arbeiders konden zich bij deze organisatie verzekeren om hun crematie betaalbaar te maken.

Communistische hoop

Hoe gingen ten slotte socialisten en communisten in Ammerstol om met de dood? Oorspronkelijk waren de inwoners zalmvissers. Toen de vis door de vervuiling uit de Lek verdween, werden de vissers vanaf 1921 arbeiders. Zij leerden vergaderen en gingen midden in de Bijbelgordel links stemmen. Lokale twisten leidden gemakkelijk tot een keus voor het socialisme of juist het communisme. Ammerstol werd zo links dat op 1 mei 1957, de Dag van de Arbeid, de Nederlandse, de Ammerstolse én de rode vlag voor het balkon van het raadhuis wapperden.
Rond deze tijd was de Ammerstolse onderwijzer Piet Bakker actief binnen de Communistische Partij Nederland (CPN). In 1958 werd hij zelfs verkozen in het landelijke partijbestuur. Op 8 januari 1962 sloeg het noodlot toe.

Op 8 januari 1962 sloeg het noodlot toe

Op weg naar een partijvergadering zat hij in een van de treinen die bij Harmelen verongelukte. Bakker hoorde tot de 93 doden. Zijn lichaam werd bij zijn ouders opgebaard. Op 12 januari was de uitvaart. De landelijke partijtop kwam naar Ammerstol. In het ouderlijk huis sprak partijleider Paul de Groot. Vervolgens werd de kist, bedekt met de rode vlag en een bloemstuk van zijn vrouw, het huis uitgedragen. Een stoet van honderden mensen liep over de dijk achter de lijkauto naar het kerkhof. Daar sprak Tweede Kamerlid Marcus Bakker de verzamelde menigte toe. Volgens hem leeft Piet Bakker voort in het communisme, dat overal zichtbaar wordt. Op het graf verrees een klein gedenkteken zonder verwijzingen naar zijn levensbeschouwing.

De eenvoudige stèle op het graf van Piet Bakker.

De toespraak van Marcus Bakker laat zien hoe links het levenseinde zag. Terwijl christenen uitkijken naar een leven na de dood in de hemel, hopen socialisten en communisten eens op aarde het morgenrood te zien gloren als teken dat de klasseloze maatschappij tot stand is gebracht.

Wim Cappers

UIT HET VELD: JOHN MASTENBROEK

In deze rubriek vertellen mensen uit het veld over hun werk voor het behoud van ons funerair erfgoed. Aan het woord is kerkhistoricus John Mastenbroek, over zijn werk voor de stichting Machpela. Hij is redactiesecretaris van het kerkhistorisch tijdschrift *Oude Paden*, en zit in het bestuur van de Stichting Reformatorische Publicatie (*Reformatorisch Dagblad*).

Nederland springt slordig om met graven van cultuurdragers. Ze zijn meermalen geruimd voordat we het wisten, zoals gebeurde met het graf van de bekende schrijver-onderwijzer Theo Thijssen. Wel zijn er intussen drie stichtingen die zich inzetten voor het (concrete) behoud van grafmonumenten. De stichting Altvoorde (opgericht in 2004, zie: www.altvoorde.nu) spant zich voor alle cultuurdragers in, maar het fonds Perzik van Onsterfelijkheid (sinds 2007) werkt aan behoud, herstel en instandhouding van graven van met name Nederlandse schrijvers. In 2016 is de Stichting Gerard Keller (SGK) in Arnhem opgericht. Deze stichting maakt zich sterk voor een beter lot van graven en monumenten van Nederlandstalige letterkundigen. Waarom? 'Zij en hun werk vormen immers een belangrijk deel van ons cultureel-historisch erfgoed.' (Zie stichtinggerardkeller.nl.)

De stichting Machpela

Minder bekend is het werk van de stichting Machpela, vernoemd naar de grafspelonk die aartsvader Abraham voor zichzelf en zijn vrouw Sara kocht in Hebron. John Mastenbroek is de drijvende kracht achter de stichting ('De notaris vergat het accent aigue in de oprichtingsakte…'). Hij legt uit wat het doel is: 'Het gaat ons om redding en behoud van graven van predikanten uit de rechterflank van de Protestantse Kerk in Nederland: van de Christelijk Gereformeerden, de Gereformeerde Gemeente, de Gereformeerde Gemeenten in Nederland, Oud-Gereformeerde Gemeenten in Nederland en de Vrije Gemeenten. Zo'n twintig jaar geleden kwamen wij erachter dat bepaalde graven geruimd dreigden te worden. Toen hebben wij als vrienden en gelijkstemden rond het kerkhistorisch blad *Oude Paden* elkaar gevonden en een plan gemaakt om dat te voorkomen. Toen is de stichting opgericht en dankzij een gepensioneerde begrafenisondernemer die al had uitgezocht wie waar ligt, weten we waar de predikantengraven van deze gezindten zich bevinden.'

Sinds 2000 heeft de stichting zo'n twintig graven gered. Dat laat onverlet dat het niet vanzelf gaat. Mastenbroek: 'Wij zijn ervan overtuigd dat dit erfgoed van belang is, dat het bewaard moet blijven. Maar we krijgen uit onze achterban ook wel kritiek: in onze kringen hechten veel mensen juist niet aan graftekens. Op onze website wijzen we er echter op dat er voorbeelden zijn van grafmonumenten die passanten hebben geïnspireerd tot grote dingen. Ook deze inspiratie vinden wij belangrijk.'

Monumentenstatus

Machpela heeft geen recept voor redding, want geen enkel geval is hetzelfde: soms is het graf er nog, maar is het grafteken verdwenen; soms blijkt er een beroep op de monumentenstatus mogelijk. Af en toe is een geringe bijdrage voor een reparatie al voldoende. Mastenbroek: 'Als we zo'n grafmonument kennen, dan vragen we om te beginnen twee dingen: is er nog familie? En ten tweede: is er een kerkelijke gemeente die wil bijdragen in de kosten of die het graf over wil nemen?

De stichting moet zuinig omgaan met haar beperkte middelen: 'Er zijn jaren met 160 euro aan donaties, soms ook over de 3.000 euro. Het kost tijd, maar gelukkig maken we mee dat begraafplaatsen zelf ook het cultuurhistorische belang inzien van een graf dat wij graag willen bewaren. Zo hebben we niet lang geleden bericht ontvangen dat het graf van predikant H.G. Kersten op Crooswijk de monumentenstatus krijgt. Hij is de oprichter van de Staatkundig Gereformeerde Partij en werd op 9 december 1948 begraven. De kerkelijke gemeente heeft een nieuwe zerk betaald, en de gemeente Rotterdam heeft toegezegd het graf te onderhouden. Maar ja, in andere gevallen vragen eigenaren soms 3.500 euro voor een verlenging van de grafrechten.'

Met voldoening constateert hij dat het werk van de stichting ook indirecte invloed heeft, omdat anderen door het werk van Machpela op de gedachte gebracht worden bepaalde graven te (laten) beschermen: 'Een soort sneeuwbaleffect, hoop je dan.'

Tijdelijk soelaas

John Mastenbroek is zich bewust van de tijdelijkheid van het werk van de stichting: 'We hebben er dan voor gezorgd dat een kerkelijke gemeente de kosten overnam of we hebben alsnog voor de maximale termijn betaald. Maar daarna staat de stichting opnieuw voor een dilemma. Dan zal ik niet meer in leven zijn, en het bestuur bestaat eigenlijk helemaal uit leeftijdgenoten. Hoe dan verder?'

Zelf heeft hij een grafkelder gekocht voor zijn familie. Een rustgevend idee. En nieuwe kandidaat-bestuursleden kunnen zich nu melden bij de stichting, in Gouda – een paar mensen is genoeg.

Korrie Korevaart

Kerkhistoricus John Mastenbroek, voorzitter/secretaris van de stichting Machpela.

Terebinth

Terebinth XXXIII (2019-2) / ISSN: 1382-5259
Tijdschrift voor Funerair Erfgoed.
Uitgave van Terebinth, een onafhankelijke landelijke stichting die zich inzet voor het behoud van funerair erfgoed in Nederland. Verschijnt vier keer per jaar.

Redactie
Margriet de Roever (hoofdredacteur), Bartho Hendriksen en Korrie Korevaart (eindredacteuren), Bert Pierik (beeldredacteur). Vaste medewerkers: Wim Cappers en Liesbeth Vermeulen.

Contact
Milletstraat 26-1
1077 ZE Amsterdam
T 020 676 4024
E eindredacteur@terebinth.nl
W terebinth.nl
Facebook.com/TijdschriftTerebinth
twitter.com/deterebinth

Inleverdata kopij
15 januari, 1 april, 15 juli en 15 oktober.

Bureau Stichting Terebinth
Oude Vest 231
2312 XZ Leiden
T 06 2417 3646
E bureau@terebinth.nl
W terebinth.nl

Bestuur
Bert Lever (voorzitter), Korrie Korevaart (vicevoorzitter), Eward Timmerman (secretaris), Pierre Pesch (penningmeester), Elvire Vesseur (lid)

Donaties 2019
In beginsel zijn bij stichting Terebinth alle bijdragen welkom; de stichting heeft de ANBI-status. Draagt u minimaal de hierna genoemde bedragen bij, dan ontvangt u viermaal per jaar het tijdschrift *Terebinth* en uitnodigingen voor/korting op bijeenkomsten die de stichting organiseert. Deze minimumbedragen zijn: voor particulieren (individueel) € 32,50 per jaar; voor particulieren (incl. partner) € 43,50 per jaar; bedrijven en instellingen € 80,- en bibliotheken/mediacentra € 32,50 per jaar. U kunt uw bijdrage overmaken op IBAN NL92 INGB 0000 3355 36 (BIC INGBNL2A) t.n.v. Stichting Terebinth, Leiden o.v.v. 'bijdrage 2019'. Nieuwe donateurs kunnen zich aanmelden via de website: www.terebinth.nl/aanmelden-als-donateur of contact opnemen met het Bureau van de stichting.

© Niets uit onze uitgave mag worden overgenomen zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de redactie